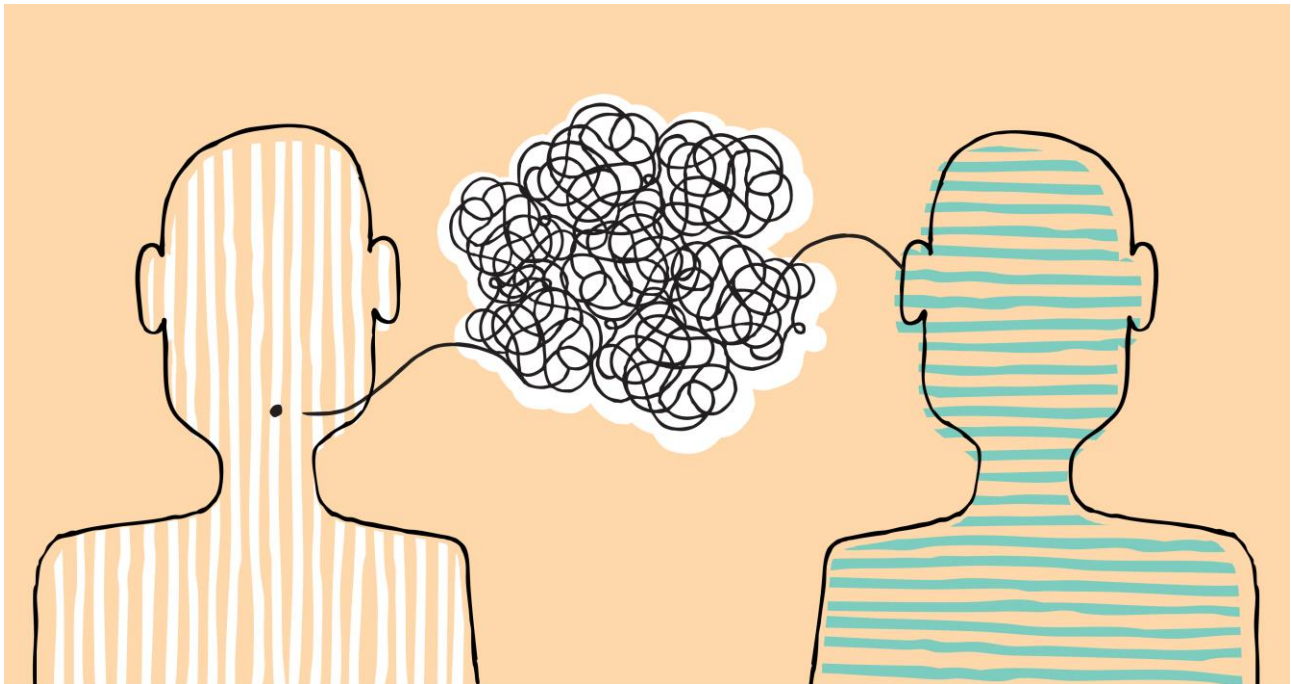

Dialogen; Et lære- og erkendelsesforløb

© <http://www.evansincorporated.com>

Af

Mai Mosbæk Olsson
Aalborg Universitet
August 2016

Speciale i cand.mag. Anvendt Filosofi
Humanistisk fakultet

Vejleder:
Morten Ziethen

KANDIDATUDDANNELSEN I ANVENDT FILOSOFI

Navn: Mai Mosbæk Olsson.

Studienr: 118574.

Modul: 10. Semester, Kandidatspeciale.

Titel: Dialogen; Et lære- og erkendelsesforløb.

Dato: 3 August, 2016.

Vejleder: Morten Ziethen.

Anslag: 153.642

Svarende til: 64 sider

Resumé

During the experiments of an internship, regarding this master's thesis, several unexpected problems occurred. Even though these problems became obvious during "the Socratic dialogues" (these dialogues being the aforementioned 'experiments'), they were not rooted in the dialogues objective of debate. Frictions, personal matters, the diverse outcome of individual everyday life, and a whole lot of other factors, that doesn't have anything to do with that process "the Socratic dialogues", were defined by. Even so, they affected these conversations. Affections that often resulted in a fragile focus for the 'dialogue group', and directly disturbed the debating process. By already appreciating that method, that is "the Socratic dialogue", with its qualities in creating realization and wonder within its participants, it became important to me, to analyze the character of these problems, rather than casting the very method aside, as being "problematic".

The problems and challenges that arose in my "groups of dialogue" corresponded with that type of intuition and attention that I've gained, and used, through previous education in pedagogy. The non-verbal language inside a conversation, combined with a focus on the longer determined relations, as a condition for the objective dialogues brief expressions, isn't just a philosophical reflection, but actually a purpose for pedagogical professionalism. Because of the analytical "hunt" after "the Socratic dialogue's" shortcomings in this regard, philosophical recognition of the very challenge, is needed. This is where the theories of Axel Honneth become relevant. They precisely include workings of the concept, feeling and gesture that is 'recognition'. In the same regard K.E. Løgstrup will be involved, because of his ethics, that stress' the unconditional dependency of the individual. A dependency of fellow man and nature, that defines an eternal debt towards 'the other', and crystallizes (at least, in context of this Master's thesis) in his ideas about the concept of 'trust'. To be precise; through the understanding of professor emeritus at the Psychological Institute, Aarhus University, Boje Katzenelson, regarding Løgstrup's concept of 'trust'.

These, more "relationship minded" philosophies, becomes a theoretical counterweight towards Finn Thorbjørn Hansen's workings on "the Socratic dialogue's" practical aspects. I separate these two types of dialogical orientation, respectively relations- and objective orientation, with the distinction between a horizontal and vertical perspective. These two perspectives creates the 'axes' of a "dialogue-categorizing-coordinate-system", where the horizontal axis describes the degree of relations orientation, while the vertical describes the degree of objective orientation.

At this point, this thesis' experimental part takes shape, and sociologist Benedicte Madsens theory of communication becomes involved in relation to the horizontal perspective. After a while of practicing the common "Socratic dialogue" by the prescriptions of Finn Thorbjørn Hansen, I experiment in including a greater awareness of the horizontal perspective, during the very facilitation of a single "group of dialogue's" conversation. I am being helped in this part of the thesis by Madsen's several techniques, as well as the Finnish psychologist's Jaakko Seikkula's and Tom Erik Arnkil's book on dialogues in social networks.

It is safe to say, that the dialogues relations orientated aspect, as well as the objective orientated aspect tie one of the "problematic knots" of this thesis, up. This attempt to analyze and dissolve this "knot", have shown itself to be a modified "Socratic dialogue" in praxis, combined with a description of elected theory, for this thesis to be successful in its project.

By the further course of the project, it becomes obvious how the task reveals a, rather unnoticed, philosophical flaw. That is; how the premise for active philosophy changes, as soon as it is to be driven by "team effort". Finn Thorbjørn Hansen briefly grazes Løgstrup's concept of 'interdependence' in his underlying theory of his practice, but in his descriptions and recipes of praxis, this graze seems to be a tacit matter of course. As a facilitator, it is, in other words, up to oneself, how to attend the interpersonal processes in "the Socratic dialogues".

Because of this, the thesis' main issue rather becomes a search for an improvement of "the Socratic dialogue", and its philosophical activity. After working on such an improvement, I have come to a bifurcated focus, an almost paradoxical teaching of attention: The objective orientation has an imperishable, deeply dependent relationship with the relations orientation, if the "group of dialogue's" philosophical learning and objective realizations, is to be guaranteed through "the Socratic dialogue".

INDHOLDSFORTEGNELSE

Kapitel 1. Introduktion	6
○ 1.1. Baggrund for specialet.....	7
○ 1.2. Afgrænsning og problemformulering.....	8
○ 1.2.1. Begrebsafklaring.....	10
Kapitel 2. Specialets teoretiske udgangspunkt	11
○ 2.1. En skitsering af sags- og forholdsorienteringen i dialogen.....	11
○ 2.1.1. Model: Den dialogiske praksis' to perspektiver.....	11
Kapitel 3. Den filosofiske praksis	12
○ 3.1. Filosofisk praksis og dens historiske baggrund.....	13
○ 3.1.1. Den sokratiske dialogs baggrund og teoritradition.....	19
Kapitel 4. Forudsætninger for dialogen i det horisontale perspektiv	26
○ 4.1. Tillid ifølge K. E. Løgstrup.....	28
○ 4.2. Anerkendelse ifølge Honneth.....	32
Kapitel 5. Operationalisering af dialogens horisontale perspektiv	37
○ 5.1. Teoretiske / metodiske bidrag til at håndtere det horisontale perspektiv.....	37
○ 5.2. Invitationen ind i det dialogiske rum.....	38
○ 5.2.1. Kommunikationstrekanten.....	40
○ 5.2.2. At kommunikere 'over og under stregen'.....	43
○ 5.2.3. Det metaforiske hus og det dialogiske rum.....	44
○ 5.2.4. Den foregribende dialog.....	47
Kapitel 6. Praksisfeltet	48
○ 6.1. Ungerådgivningen.....	49
○ 6.2. Afdeling og personalegruppe.....	49

Kapitel 7. Empirisk afsnit – det praktiske eksperiment	50
○ 7.1. Tilrettelæggelse af det dialogiske forløb	50
○ 7.2. Afvikling af forløbet.....	51
○ 7.3. Evaluering af forløbet.....	53
Kapitel 8. Diskussionsafsnit	57
○ 8.1. Hvorledes kan den sokratiske dialog tænkes som et lærings- og erkendelsesrum, der fremmer sagsorientering?	57
○ 8.2. Problem vs. Konflikt.....	59
○ 8.3. Dialogiske dyder indenfor det vertikale- og horisontale perspektiv.....	60
Kapitel 9. Sammenfatning	67
Kapitel 10. Litteraturhenvisning	69
Kapitel 11. Bilag	72
○ 11.1. Bilag 1: 8 regler i den sokratiske samtale.....	72
○ 11.2. Bilag 2: 7 sokratiske dyder.....	73
○ 11.3. Bilag 3: 8 Ethiske retningslinjer.....	74
○ 11.4. Bilag 4: Sokratiske spørgeformer.....	76
○ 11.5. Bilag 5: Organisationens metaforiske hus.....	77
○ 11.6. Bilag 6: Kommunikationstrekanten.....	78
○ 11.7. Bilag 7: Dialogiske forholdemåder.....	79
○ 11.8. Bilag 8: Evalueringsskema	81
○ 11.9. Bilag 9: Svar på evalueringsskema.....	82

1. Introduktion

1.1. Baggrund for specialet

Min professionsbachelor i pædagogik, har givet mig nogle gode erfaringer til, at håndtere den relationelle dimension i samtaler. Der var i studiet, som i praktikken, meget fokus på forskellige kommunikationsformer, og herunder forholdet mellem de kommunikerende – altså en talen om forholdets karakter og kommunikationens form. Hvilken betydning har eksempelvis den nonverbale kommunikation i relationen mellem mennesker.

På studiet Anvendt filosofi, i min praktikperiode på mit 9. semester i modulet '*Organisations- og dialogfilosofi i praksis*', fik jeg indblik samt nogle erfaringer i, at benytte den filosofiske praksis, hvor fokus er på indholdet i samtalen, og tilsyneladende mindre på forholdet mellem de samtalende.

Jeg var 3 måneder i praktik hos organisationen; Ungerådgivningen, og havde her et sokratisk dialogforløb med en af afdelingerne. Der erfarede jeg, at deltagerne indimellem oplevede det vanskeligt at drøfte den givne sag, ud fra et sagligt og indholdsmæssigt perspektiv, grundet nogle forholdsmæssige vanskeligheder og problemstillinger. Sådanne kunne blokere den sagsorienterede indstilling, som det kræves for at praktisere denne dialogform. Et eksempel herpå var, da en af deltagerne græd, hvilket påvirkede andre i gruppen på en sådan måde, at dialogen blev afsporet og først genoptaget efter nogen tid. Her fandt et indskudt procesforløb sted, hvor deltagerne talte om deres følelser og oplevelser af hinanden samt, at det var i orden at græde.

Praktikperioden, og dermed også de sokratiske dialoger, forløb godt, men det undrede mig, at jeg ikke havde forudset, hvordan en sådan situation kunne opstå, samt om den kunne have været forebygget, eller hvorledes jeg burde / kunne have håndteret denne.

Jeg erfarede, at den filosofiske praksis kan være berigende og hjælpsom. Men da jeg havde afsluttet mit praktikforløb hos organisationen, begyndte jeg at blive optaget af, hvorledes man kan hjælpe en gruppe med at blive, og vedvarende være i stand til, at drøfte en sag ud fra den filosofiske praksis principper – altså; hvordan holder man fokus på *sagen*?

Mit problem var, at den eksisterende litteratur om filosofisk praksis, og herunder sokratiske dialoggrupper, ikke rigtigt behandler dette emne¹. Den filosofiske praksis har altid været sagsorienteret, hvilket har resulteret i, at den ikke har sprog og / eller et konkret greb til, at fremme

¹ Dette vil blive udfoldet i kap. 3: Den filosofiske praksis, underafsnit 3.1.1. Den sokratiske dialog, s. 18.

det relationelle fokus, mellem deltagerne i den sokratiske dialog. Der ligger en implicit forventning i den filosofiske tradition til, at deltagerne gerne vil, og er i stand til, at være sagsorienteret. Dermed bliver det der befinder sig mellem deltagerne, sekundært til selve sagen og det behøver filosofien således ikke at tematisere. Men, hvorfor er der slet ikke fokus på de mellem menneskelige processer² i den sokratiske dialog? Metoden og den tilhørende teori har intet sprog for disse processer.³

Dette kan ses helt tilbage til Platon, Sokrates mfl. Det eneste vidne om et forsøg på, at fremme sagsperspektivet må ses i Sokrates' dialoger med de forbipasserende på torvet, hvor han både tier og driller gæsten for, at få ham til at blive mere sagsorienteret⁴.

Jeg er klar over, at jeg her gør mig nogle store spekulationer, og ytringer som jeg endda endnu ikke har belæg for. Ikke desto mindre er det, hvad jeg har erfaret gennem udøvet praksis og teoretisk læsning. En undersøgelse af disse teser vil blive gennemgået med start i kapitel 3: *Den filosofiske praksis*.

1.2. Afgrænsning og problemformulering

Det er min intention i kapitel 3: *Den filosofiske praksis*, at præsentere nogle centrale positioner inden for den filosofiske praksis. Dog med mest vægt på den sokratiske dialogs teoritraditioner, da det er denne jeg har oparbejdet et kendskab til gennem praksis, og som ideen til dette speciale udspringer af. Her vil jeg både have fokus på de forskellige kvaliteter og mangler, der måtte findes. Man kan kalde det "mit eget fokuserede bevægelsesønske". Jeg vil gerne komme med forslag til, hvordan man kan tænke den filosofiske praksis således, at den også kan håndtere de mellem menneskelige processer der kommer på tværs, og dermed hjælpe dialoggruppen på vej til, at blive mere / forblive sagsorienteret. Der er således ikke tale om et decideret fokusskifte. Fokus på sagen fastholdes men, der holdes øje med, og arbejdes bevidst forebyggende på, at forholdet mellem dialogens deltagere er gunstig for den filosofiske praksis.

På baggrund af ovenstående overvejelser er min hypotese derfor; at den filosofiske praksis, herunder den sokratiske dialog, indeholder nogle helt særlige kvaliteter til at drøfte et givent emne. Dette ud

² *De mellem menneskelige processer*; Se forklaring i underafsnit 1.2.1. Begrebsafklaring, s. 9.

³ Dette vil blive uddybet i kapitel 3. Underafsnit 3.1.1. s. 18.

⁴ Dette ses bl.a. i "*Platons Menon*" hvor Sokrates hele tiden forsøger, at gøre Menon mere konkret i hans spørgsmål og derigennem nå til nye forståelser gennem de drilske spørgsmål Sokrates stiller ham. (Tortzen, 2014, s. 1-38)

fra et alment filosofisk perspektiv. Praxisprocessen kan imidlertid blive forhindret i dette, hvis deltagerne ikke formår at leve op til de sokratiske regler og dyder⁵, der er sat for selve metoden – altså grundet kommunikative processer der foregår mellem deltagerne, og som kan forhindre dem i at være sagsorienteret.

I forlængelse af disse anskuelser ønsker jeg, i nærværende speciale, at undersøge følgende problemformulering:

Hvorledes kan den sokratiske dialog tænkes som et lærings- og erkendelsesrum, der fremmer sags orienteringen?

I forlængelse af ovenstående sondringer, og med problemformuleringen in mente, vil jeg søge svar inden for teorier og metoder, der har eksplicit fokus på, og beskæftiger sig med, de mellem menneskelige processer. I denne sammenhæng inddrages teoretiske vinkler og erfaringer fra bl.a. psykologien og filosofien.

Det er mit ønske, igennem en bearbejdelse af udvalgte og relevante dele af de teoretiske og metodiske bidrag, at skabe et teoretisk ståsted, og en metodetilgang som gør det muligt, at være facilitator for en slags dialogisk dannelsesproces. Jeg vil altså søge at fremme dyder⁶ inden for det dialogiske rum, så deltagerne kan begynde at være oprigtigt sagsorienteret, i et fællesskab. For at en sådan proces skal kunne ende vellykket, kræver det både tillid til en selv og de deltagende, mod til at turde fejle, og parathed i forhold til sagsperspektivet – samt ikke mindst et brugbart teoretisk ståsted, så der kan udvikles nogle gode erfaringer, inden for den filosofisk praksis.

For at besvare min problemformulering ønsker jeg undervejs, i forskellige sammenhænge og grader, at undersøge, redegøre, eksperimentere, analysere og diskutere følgende punkter:

1. Den filosofiske praksis' baggrund, og de herfor relevante centrale teoretiske positioner. Herefter et særligt fokus på den sokratiske dialog, med løbende blik på dennes eventuelle kvaliteter og mangler.

⁵ Se kapitel 11. Bilag: Afsnit 11.1. Bilag 1: 8 regler i den sokratiske samtale, s. 70 og Afsnit 11.2. Bilag 2: 7 sokratiske dyder. S. 71.

⁶ *Dyd*; En dyd er et religiøst eller moralfilosofisk begreb, der betegner en moralsk værdifuld egenskab eller god handling. I Aristoteles' lære om dydsetik er dyd det et menneske må opnå for at få et godt liv, og består af forskellige egenskaber. Ex. på disse egenskaber er: mod, visdom, ærlighed, retfærd, godhed. (Filosofisk leksikon, 2008, s. 110)

2. Hvilke konsekvenser kan det have, når man ikke har øje for de mellem menneskelige processer i den filosofiske praksis, og hvorfor er det relevant at beskæftige sig med disse?
3. Hvilke mulige bud kan jeg bidrage med for, at fremme sagsperspektivet i den filosofiske praksis, når det handler om de mellem menneskelige processer, og derigennem få det til, at fungere i samspil med de deltagendes dialogføring? Og hvordan kan en sådan ”holden øje med”, og relations-håndtering, udøves på gunstig vis, med den filosofiske praksis’ traditionelle håndlag? Dette vil jeg undersøge gennem et praktisk eksperiment, og dertil indsamle data.
4. Slutteligt vil en diskussion af de teoretiske bidrag, mine egne overvejelser, samt min indsamlede empiri, finde sted.

1.2.1. Begrebsafklaring.

Dette underafsnit rummer de forskellige begreber, som jeg gennemgående gør brug af, og en forklaring af, hvorledes jeg gør brug af disse.

Den dialogiske praksis: Begrebet bruges, gennem specialet, som en beskrivelse af den overordnede dialogiske praksis, der indeholder flere dimensioner. Disse vil blive beskrevet i næste kapitel.

Sagen / indholdet: Her skal det forstås som dét der tales om i en dialog – altså det indholdsmæssige.

Det relationelle perspektiv / de mellem menneskelige processer / forholdet: Disse tre begreber er synonymer for hinanden, og skal forstås i deres brug, som den forholdsmæssige dimension i dialogen – hvordan deltagerne kommunikerer med hinanden på.

Filosofisk praktiker / Facilitator: Der bliver i kapitel 3: *Den filosofiske praksis* beskrevet, hvad en filosofisk praktiker er. I sin beskrivelse af den sokratiske dialoggruppe, bruger Hansen begrebet 'facilitator', i stedet for 'filosofisk praktiker'. Jeg vil i denne udarbejdning holde fast i begrebet 'den filosofiske praktiker', og i brugen af denne mener jeg altså også 'facilitator'.

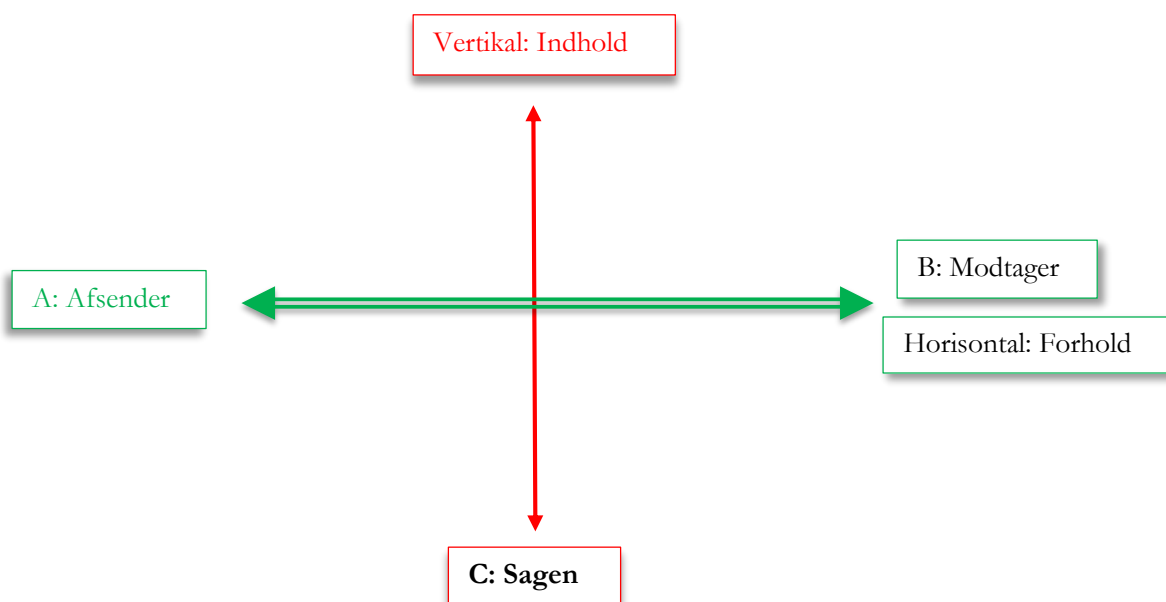
2. Specialets teoretisk udgangspunkt

Dette speciale rummer 6 overordnede teoretiske bidrag, med hver sit blik på, og fortolkning af, en mulig løsning på den givne problemformulering. Disse bidrag er placeret i forskellige kapitler, der omhandler et konkret område i henhold til deres ekspertise. Der vil også forekomme mindre (dog ikke mindre, af betydning) bidrag fra andre relevante teoretikere.

2.1. En skitsering af sags- og forholdsorienteringen i dialogen

Jeg vil indledningsvist søge at forklare specialets konkrete perspektiver. Dette bliver gjort gennem nedenstående model, som jeg har udarbejdet i forbindelse med denne proces, og skal fungere som forklarende moment for læseren. Gennem de forskellige kapitler og dertilhørende teoretiske bidrag, vil den til stadighed gælde. De forskellige bidrag placerer sig på den vertikale, såvel som den horisontale akse, respektivt det enkelte bidrags orientering. Placeringerne kan også være influeret i større eller mindre grad fra begge akser. Dvs. placeringen altså kan forekomme på koordinatsystemets "hele rum", og at teorierne ikke har et dikotomisk forhold til akserne. De forskellige bidrag kan sagtens bevæge sig inden for begge perspektiver. Men i denne udarbejdning skildres det blot, i grove træk, hvilket perspektiv der primært lægges vægt på hos de forskellige bidrag, samt hvorledes de bliver brugt i dette arbejde.

2.1.1. Model: Den dialogiske praksis' to perspektiver

Denne model er til dels inspireret af sociologen Benedicte Madsens kommunikationstrekant⁷, som kan tegnes ind i dette system. Kommunikationstrekanten opererer med (C) sagen, samt (A) modtager og (B) afsender, som er to personer, der kommunikerer om den givne sag (C). Derved er der et forhold mellem (A) og (B), der ikke kun er defineret af den saglige kommunikation. Implicit vil der nemlig også eksistere det relationelle forhold.

Den analoge⁸ model er et koordinatsystem med to akser. Henholdsvis kaldt vertikal (V) og horisontal (H). Det horisontale perspektiv omhandler således de kommunikative- og relationsprægede processer. Fokus er her på de mellem menneskelige processer, som bl.a. psykologien beskæftiger sig med. Det vertikale perspektiv handler om de sagsorienterede processer. Her er fokus på argumentationsgangen, som den filosofiske praksis (mere direkte) opererer med.

Dette projekt har i dets fremstilling haft nogle tidsmæssige begrænsninger, hvilket har betydet, at jeg på nogle områder har været nødt til at gå på kompromis. Dette mere specifikt i forhold til mit praksis-eksperiment med organisationen Ungerådgivningen. Her havde det været en fordel at have haft mere tid til forløbet med grupperne, så de følte sig bedre rustede til selve afviklingen af de sokratiske dialoger. Dette tidspres kan have haft betydning for, hvorledes personalet forholder sig til metoden. Her tænker jeg mere konkret, at det kræver tid, at afvikle en sådan gruppe-dialog og nå ind til den 'rette form' for filosofien.

3. Den filosofiske praksis

Jeg vil i dette kapitel give en beskrivelse af, og indføring i, den filosofiske praksis, både af teoretisk og praktisk karakter. Dette bliver gjort så læseren kan få en fornemmelse af, hvad denne overordnede praksis egentlig indeholder, og i forlængelse heraf, have en forståelse for de vejledningsformer, der ligger herunder. Denne gennemgang bliver gjort ved inddragelse af Lektor i Filosofi, Morten Ziethens beskrivelse af den filosofiske praksis i bogen; *"Coaching i nyt perspektiv"* (2014) Kap. 24 *"Filosofisk praksis – et alternativ til Coaching"*. Derudover inddrages grundlæggeren til denne praksisform, den tyske filosof Gerd B. Achenbach, gennem hans bog; *"On Wisdom in Philosophical Practice"* (1997), samt vigtige bidragsydere: Professor i filosofi Anders Lindseths artikel; *"Når vi bliver syge på livets*

⁷ Se kapitel 11. Bilag, afsnit 11.6. Kommunikationstrekanten, s. 76 (Madsen, 2012)

⁸ *Analoge*; om systemer eller komponenter, som overfører eller behandler data i form af kontinuerte fysiske størrelser; det modsatte af digital. (Psykologisk-pædagogisk ordbog, 2008, s. 27)

vej – en udfordring i filosofisk praksis” (2011) og Professor i filosofi og dialogisk praksis Finn Thorbjørn Hansens bog; ”At stå i det åbne” (2008). Herefter vil et særligt fokus på den konkrete vejledningsform, den sokratiske dialoggruppe, finde sted. Dette gennem Hansens bog; ”Den sokratiske dialoggruppe – et værktøj til værdiafklaring” (2000) samt inddragelse af Dansk Selskab for Filosofisk Praksis, med løbende blik på denne vejledningsforms eventuelle kvaliteter og mangler.

3.1. Filosofisk praksis og dens historiske baggrund

Selve tanken bag den filosofiske praksis, er ikke som sådan ny. Den har eksisteret længe, og har (for den vestlige verden) rødder helt tilbage til antikkens Grækenland. Her præsenteres vi for dens grundtanker gennem filosofen Sokrates⁹ (470-399 f.v.t.), hvor han gennem filosofiske diskussioner med forskellige samtalepartnere prøvede, at hjælpe dem til at blive mere afklarede, og nå til nye erkendelser gennem deres egne personlige oplevelser og erfaringer (DSFP¹⁰). Den filosofiske praksis, som vi forstår den i dag, er i midlertidig en forholdsvis ung tradition, som har sin ’begyndelse’ i 1980’erne med Achenbach (Ziethen et al.:2014:313). Han så den bl.a. som et kritisk modspil til videnskaberne, her f.eks. psykoterapien¹¹. Achenbach konkretiserede en skepsis over for den tanke, der herskede inden for psykoterapien, i forhold til det, at man blot kunne behandle et menneske [...]”*som et tilfælde af noget alment*” [...] (Ibid:314). Og stille en diagnose på baggrund af dette som en hjælp på problemet.

Han påpeger derfor også i hans; ”*On Wisdom in Philosophical Practice*” (1997) hvorfor det er vigtigt, at skelne mellem filosofisk praksis og psykoterapi:

“First of all, philosophical counselling had to be definitely distinguished from psychological-therapeutic psychohygienics, from theories about the soul and its guidance. The difference from

⁹ For mere litteratur om Sokrates’ dialoger, henvises der bl.a. til Karsten Friis Johansen. ”*Den europæiske filosofis historie – antikken*” (2007).

¹⁰ DSFP: Brugt som forkortelse i resten af specialet. *Dansk Selskab for Filosofisk praksis*: http://www.dsfp.dk/Filosofisk_praksis.htm. Se evt. også (NSFP); *Norsk Selskab for Filosofisk praksis*: <http://www.nsf.no/>.

¹¹ *Psykoterapi*; En fællesbetegnelse for forskellige former for samtalerapi, der alle består i, at en psykoterapeut ved hjælp af gentagne samtaler forsøger at afhjælpe en patients psykiske problemer. Fælles for alle psykoterapiformer er ideen om at klienten kan opnå indsigt i sine egne tanke- og handlemønstre, og derved forandre problematiske tanke/handlemåder (Psykologisk-pædagogisk ordbog, 2008, s. 376).

pastoral counselling had to be made clear, and, finally, the philosopher's practical probation in dialogue with human beings, who challenge him with their problems, had to be distinguished from the milieu of academically enclosed philosophy with its nursing of traditional texts. (Achenbach:1997:138)

Ikke nok med at Achenbach var skeptisk over for den psykoterapeutiske tænkemåde, han mente også den klassiske filosofi var for akademiseret og uhåndterbar for ”almindelige mennesker”. Han så derfor den filosofiske praksis som et alternativ til disse to tendenser, som en slags mellem-vej, og mente, at fokus skulle være at vende tilbage til det, som ifølge ham er det sokratiske udgangspunkt. Altså en praksis, hvor den besøgende og filosofen sammen undersøger eksistentielle spørgsmål, for i fællesskab at blive klogere omkring det undersøgte.

Ifølge Achenbach er det ikke, i den filosofiske praksis, filosofens opgave at sørge for at understøtte en meningsskabelse hos den anden, men at forsøge at få sagen til at vise sig på nye mulige måder, gennem velfunderede spørgsmål. ”...*the goal is only the clarification of the insights he expressed: we are only allowed to work on them. We might experience that he becomes somebody else, but this is entirely his business. Philosophical practice resists all those current attitudes which aim at changing man...*” (Ibid:140).

Den filosofiske praksis er altså kendetegnet ved nogle helt bestemte ting, som ses i kontrast til f.eks. hjælpesamtalen. En hjælpesamtale skal i denne sammenhæng forstås som f.eks. psykoterapi eller coaching, hvor et menneske kan komme og snakke om et givent problem de oplever. Her ses det som personens problem, hvor terapeuten eller coachen skal forsøge at afhjælpe. Her sker der en læring gennem samtalen, da personen lære at mestre sig selv og situationen bedre.

Den filosofiske praksis forstår sig altså ikke som en hjælpesamtale, hvis mission det er at skulle hjælpe den anden med at håndtere sin livssituation og verden. Derudover er det også praktikerens opgave at komme med sit syn på den sag, der drøftes (Ziethen:2014:312-14). Som en forklaring, på denne praksis' formål med samtalen, samt hvorledes filosofen agerer, inddrages et citat af Lindseth, som bl.a. gik i lære hos Achenbach. Efterfølgende åbnede han sin egen praksis i 1990, og introducerede derigennem denne samtalepraksis til Nordnorge. Han beskriver således:

Filosoffen begynder ikke med ”...*at spørge efter et problem. For allerede en sådan udspørgen vil kunne begrænse samtalen. Gæsten vil kunne føle sig forpligtet til at have et 'rigtigt' problem, [...]*

som nu skal blive det centrale tema for samtalen, ect. [...] ofte vil det, som gæsten begynder at fortælle, enten det er et problem, der beskrives eller en erfaring en hændelse en relation, ganske hurtigt viser sig ikke at være det vigtigste. [...] Derfor er det vigtigt, at filosoffen ikke begynder med at spørge efter et problem eller efterlyse, hvad gæsten vil tale om. [Filosoffen inviterer til, at den anden er] fri at udtrykke, hvad vedkommende ønsker” (Lindseth:2011:142)

Det er altså ikke spørgsmålet om, 'hvad problemet er', der er centralt for hverken den filosofiske praksis eller praktikerens, men derimod hvad den anden ønsker at drøfte, og har at fortælle. Målet er derfor ikke at afhjælpe et problem eller give en form for behandling i forhold til problemet. Men derimod forståelse og erkendelse. På denne måde modtager praktikerens den anden som en, der tager sit liv alvorligt og gerne vil forstå *”det liv, som kommer til udtryk i det sagte, [og] får dermed en mulighed for at gestaltes på ny i samtalen”* (Ibid:143). Og dermed bliver denne ikke mødt som en der har brug for professionel hjælp gennem samtale.

Samtalen er altså en slags proces, der har til formål at understøtte en ny forståelse, både hos den besøgende og hos den filosofiske praktiker.

I dag har denne praksis spredt sig mest rundt i Europa og bl.a. fundet sin vej til Danmark, hvor den blev videreført af Hansen. Lindseth og Hansen er to vigtige bidragsydere til denne praksis, dog er jeg klar over at den filosofiske praksis rummer flere bidragere end disse to (Ziethen:2014:312-14). Jeg har været inspireret af og brugt dem, dog mest Hansen, i forbindelse med mit filosofistudie og i mit 9. semesters praktikperiode. Det videre fokus vil derfor vægte mest på Hansens forståelse af den filosofiske praksis. Det skal dog nævnes, at Hansen i hans forståelse, af den filosofiske praksis, er inspireret af Lindseth og inddrager ham også i sin bog *”At stå i det åbne”* (2008), hvor han fortolker Lindseths position, i forhold til den filosofisk praksis. Her påpeger han bl.a., hvorledes Lindseth positionerer sig hermeneutisk, med hensyn til den filosofiske praksis, og er inspireret af tænkere som den sene Heidegger, Løgstrup og Gadamer (Hansen:2008:131).

Lindseth oplever de problemer, der kan være i en samtale som 3 former for problemer: dem der kan løses, dem der opløses og dem som er en præmis for det levede liv / det man må leve med. Selvom Lindseth ikke er interesseret i at afhjælpe disse mulige problemer, er han dog interesseret i at forstå dem. Målet med den filosofiske praksis for ham, er forståelse og det at lytte til hinanden, og her kan sidegevinsten til tider være, at personen får løst sit problem gennem denne forståelsesorienterede tænkning. Han ønsker herigennem at skabe et sådan dialogisk rum, hvor man i fællesskab kan prøve

at blive klogere på en given sag, og hvorledes denne kan forstås ud fra såvel det enkelte menneskeliv, som det at være menneske generelt (Ziethen:2014:315-17).

Denne tolkning af Lindseth ses også som understøttet gennem hans udlægning af, hvorledes en samtale kan opleves, når man prøver at forstå og lytte til hinanden, og derigennem skaber en fasthed i samtalen, der opleves som opløftende og giver en følelse oplagthed hos begge. En følelse, som ikke nødvendigvis var tilstede ved begyndelsen af samtalen.

"...ikke bare fordi man i samtalen har berørt noget vigtigt, men fordi man er kommet ind i en bevægelse, hvor livskræfter er blevet sat fri. Man føler sig forfrisket. Dette i modsætning til en proces, hvor man forsøger at placere det sagte inden for rammen af et system af teoretisk viden, f.eks. af medicinsk, sociologisk eller psykologisk art..." (Lindseth:2011:143).

Hansens position er derimod en kombination af hermeneutikken og fænomenologien (Hansen:2008:184) Den fænomenologiske position i Hansens tilgang til den filosofiske praksis, handler både om måden vi er sammen på (altså hvordan samtalerummet er bygget op) og hvordan der tales ud fra en levet erfaring og berørthed. Det hermeneutiske er meget lig Lindseths, altså at finde frem til det almenmenneskelige i det erfarede og fortalte (Ibid:184-86). Derudover har Hansen, i hans arbejde med den filosofiske praksis, en særlig interesse i forhold til professionsfagene; såsom pædagoger, sygeplejersker, m.fl. (hvilket understreger, hvorfor jeg har fundet, og finder, ham særdeles relevant – netop da jeg selv har en professionsbachelor i pædagogik).

Både Hansen og Lindseth stiller sig enige i Achenbach's skepsis, både i forhold til videnskabens forståelse af mennesket, men også i den metodiske tilgang i mødet med et andet menneske, som også blev påpeget tidligere hos Achenbachs forhold til psykoterapien. Og begge mener derudover også, at den filosofiske samtales fokus ligger i at være forståelsesorienteret og undrende¹², og ikke i at finde mulige løsninger på den besøgendes problemer. Trods deres ligheder og enighed har Lindseth og Hansen to forskellige tilgange til den filosofiske praksis.

Lindseth er mere fokuseret på det enkelte menneske, og dennes livssituation i den filosofiske dialog, hvilket også skildres i dette citat af Lindseth: *"Filosofisk praksis [er] en samtale mellem en filosof og*

¹² Her refereres til Hansens beskrivelse af Lindseths *"ligeværdige øjeblik"*, som han selv betegner som *"undringsfællesskabet"* (at undre sig) *"for netop at markere, at den filosofiske vejledning adskiller sig fra den psykologiske eller systemiske tankegang, i og med at begge parter bringes ind i en oprigtig undren over den givne sag, de drøfter"* (Hansen, 2008, s. 136).

en person, som besøger filosofiens praksis, hvor det bliver muligt at reflektere over vor færd på livsvejen” (Lindseth:2011:140). Hansen, derimod, er interesseret i gruppesamtalen (Altså *Jeg-Det* i modsætning til *Jeg-Du* samtalen¹³) og indtrykket af den givne sag. Han overskrider det henholdsvis subjektive og objektive perspektiv. Her menes, at det subjektive-personlige¹⁴ og objektivt-faglige¹⁵ overskrides til fordel for en eksistentiel-faglig erfaring af ”sagen selv”. Fælles for disse to perspektiver er, at sagen fremlægges fra enten det personlige eller faglige perspektiv, og perspektivet er derfor med til, at bestemme personen udlægning af sagen (Ziethen:2014:317-19). Hele ideen med denne bevægelse mod den eksistentiel-faglige erfaring af sagen er, at den enkelte og gruppen får mulighed for, at komme i kontakt med sagen og livet på dets præmisser.

Gruppen går herved ”...fra en beherskende tilgang til en lyttende modtagelse af sagen...” (Ibid:318). Knudepunktet for den filosofiske praksis, ifølge Hansen, er derfor den filosofisk undrings- og forståelsesproces, og herigennem at overskride de personlige og faglige antagelser vi måtte sidde med, vedrørende den sag vi er i gang med at drøfte.

For at opsummere ovenstående; der er ligheder og enighed, hvad angår den filosofiske praksis hos Hansen og Lindseth, men også forskellighed i deres metodiske tilgange. Dog er de begge enige om det helt fundamentale i denne praksis. Nemlig at dens mål er forståelse, og ikke problemløsning (Ibid:319). Derudover kan det fastslås, at hverken Achenbach i hans frembringelse af den filosofiske praksis, som et alternativ til den psykoterapeutiske tankegang, eller Lindseth og Hansen, har været særligt interesseret i, at beskæftige sig med de relationelle processer der også finder sted i den filosofiske samtale. Medmindre den undersøgte sag netop *er* de relationelle processer, som den enkelte eller gruppen ønsker, at blive klogere omkring. Men hertil findes der stadig ikke en løsning, hvis der går noget galt i kommunikationen mellem deltagerne i en samtale, da den filosofiske praksis jo netop ikke yder aktiv hjælp til sådanne problematikker.

Men hvad gør den filosofiske praktiker, hvis der opstår problemer mellem deltagerne i en gruppe, som kræver mere end blot en forståelses- og undringsorienteret tilgang? Her tænkes der ikke på de

¹³ *Martin Buber*; (1878-1965) Repræsentant for den såkaldte dialogfilosofi, idet han fremhæver dialogen – og i det hele taget de mellem menneskelige relationer – som det mest grundlæggende. Især kendt for sin såkaldte "intersubjektivitetsfilosofi". Ifølge denne omhandler dialogfilosofi den fundamentale forskel mellem menneskets forhold til en anden person (*Jeg-Du*) og dets forhold til en ting (*Jeg-Det*) (Filosofisk leksikon, 2008, s. 73).

¹⁴ *Subjektiv*: Personlige værdier og synspunkter.

¹⁵ *Objektiv*: Fagligt sprog og begreber.

'problemer' den enkelte eller gruppen kommer med for at drøfte med praktikerens, men problemer som opstår i selve processen, som faktisk kræver mere end ren forståelse. Et eksempel herpå kunne f.eks. være; En skjult interessekonflikt viser sig ved, at nogle deltagere udviser afvisende nonverbale holdninger og andre, submissive og skræmte. Et eksempel på dette kan inddrages fra en dialoggruppe, jeg afholdt med en personalegruppe. En reagerede med gråd, da minder fra hendes ungdom dukkede op, idet en anden deltager var i færd med sin beskrivelse af den gode ungdom, der endvidere affødte irritation hos en tredje person.

Jeg har nu gennemgået den filosofiske praksis' historie, og hvilke bidragsydere der, i forbindelse med dette speciale, er væsentlige at inddrage. Endvidere har jeg opridset nogle mulige problematikker, i forhold til udøvelsen af den filosofiske praksis og de 'muligt negative' relationelle processer, der kan foregå mellem deltagerne.

Nu vil jeg beskrive, hvorledes den filosofiske praksis udfolder sig i Danmark samt, hvilke forskellige former denne indeholder. Dette ses nedenfor i punktform.

I Danmark findes selskabet: Dansk Selskab *for* Filosofisk Praksis (DSFP)¹⁶. Indenfor DSFP bygger den filosofiske praksis på fem forskellige vejledningsformer:

- Den filosofiske vejledningspraksis
- Det undersøgende fællesskab
- Dilemmatræning og andre filosofiske øvelser
- Den filosofiske salon
- Den sokratiske dialoggruppe

Jeg vil i det følgende afsnit ikke komme nærmere ind på, hvad alle disse forskellige vejledningsformer indeholder. Grunden til dette er, at det ses som værende mere centralt, for denne udarbejdning, at beskæftige sig med netop den konkrete vejledningsform der, gennem både tidligere praktisk og teoretisk fordybelse, har fundet sin vej ind i dette speciale – nemlig Den sokratiske dialoggruppe. Her vil fokus være den sokratiske dialog's kvaliteter og mangler, i forhold til allerede nævnte overvejelser i den filosofiske praksis. Det bør dog nævnes, at den filosofiske praksis indeholder langt mere end, hvad dette kapitel udfolder, men ikke uddybes yderligere grundet allerede nævnte forudsætninger.

¹⁶ DSFP: http://www.dsfp.dk/Filosofisk_praksis.htm

3.1.1. Den sokratiske dialogs baggrund og teoritradition

Den Sokratiske Dialoggruppe blev oprindeligt udviklet af den tyske filosof Leonard Nelson (1882-1927), der primært var inspireret af bl.a. Sokrates (469-399 f.Kr.) og Kant (1724-1804). Den sokratiske metodes fundament, hviler på Sokrates og hans filosofiske tilgang til dialogen, også betegnet som 'jordmoderkunsten',¹⁷ hvor han hjælper den anden med at komme til en ny forståelse gennem samtalen. Sokrates skrev dog intet selv, og derfor kender vi ham hovedsagligt gennem hans elev Platon (427-347 f.Kr) og hans dialoger, der ofte har Sokrates som hovedperson (Filosofisk leksikon:2008:445).

Et tema der kan ses værende gennemgående i Platons forfatterskab er bl.a.: hvad vil det sige, at vide? Gennem Sokrates skabes der her en forestilling om, at filosofi er en metode. Og Platon lærte, i kraft af Sokrates dialoger, at samtalen er en påkrævet forudsætning for vores tænkning, og at samtaleparterne ikke behøver besidde en sikker viden om noget bestemt (Ibid:445). Men derimod hellere evne at udspørge metodisk (dialektik¹⁸) så det afklæder de falske forestillinger (doxa¹⁹), der skulle være i samtalen. Her var Sokrates særligt kendt for sin spørgende, drillende og ironiske tilgang til samtalen, men havde dog stadig det dydige og etiske mål for øje.

Dog antyder Platon at der er flere veje til den sande viden (episteme²⁰), og den mest berømte ses bl.a. i teksten Menon²¹ (Ibid:366). Samtalepartneren bliver igennem denne proces tvunget til, at forholde sig til nogle uhåndgribelige og samtidigt essentielle problemstillinger, og oplever herigennem, hvad det vil sige, at deltage i en sokratiske diskussion (Ibid:367).

¹⁷ Her refereres til Hansens beskrivelse af den sokratiske fødselsteknik (jordmoderkunsten) hvor den filosofiske praktiker fungerer som en slags jordmoder der 'hjælper' den enkelte/gruppen med at føde en ny forståelse. (Hansen, 2008, s. 79)

¹⁸ *Dialektik*; (kunsten at samtale), dialektikken rettet sig mod en erkendelse af sandheden. Dette f.eks. gennem de sokratiske dialoger, der (indirekte) afslører det uholdbare i de gængse meninger (doxa) og nødvendigheden i, at opnå sand indsigt (episteme) (Filosofisk leksikon, 2008, s. 100).

¹⁹ *Doxa*; (mening, forestilling) bruges af Platon og filosoffer efter ham, om de ureflekterede, dagligdags meninger, som forveksles med egentlig viden og danner grundlaget for menneskets opfattelse af verden. (Ibid., s. 106)

²⁰ *Episteme*; (erkendelse, viden) et udtryk for sand erkendelse hos Platon og i senere græsk filosofi. Ordet bruges i modsætning til doxa. (Ibid., s. 127)

²¹ *Menon*; Handler om, at sjælen har al viden i sig, og tager denne viden med sig fra legeme til legeme, (sjælevandring). Teksten kan bl.a. findes i "*Den europæiske filosofis historie – antikken*" (2007) af Karsten F. Johansen. S. 216.

I dag bliver metoden hovedsagligt brugt inden for bl.a. uddannelsesområdet, i erhvervslivet, og i social- og sundhedssektoren (Hansen:2000:71).

Denne form for filosofisk praksis er siden hen blevet videreudviklet, og har spredt sig til forskellige lande, bl.a. Tyskland, England og Holland. Siden er den kommet til Danmark, hvor den har vundet indpas gennem introduktion af Hansen, tilbage i starten af 00'erne, i hans bog "*Den sokratiske dialoggruppe*" (2000).

Inden for den sokratiske dialog praksis eksisterer der to forskellige teoretiske tilgange, der hver især trækker på nogle bestemte traditioner. Den hollandske tilgang er præget af en eksistentiel og livsæstetisk forståelse, og er pragmatisk og eklektisk²² i sin metode tilgang. Den tyske har derimod en rationalistisk²³ (neo-kantiansk²⁴) tilgang (Ibid:71). I forbindelse med dette speciale vil der i det videre arbejde være fokus på den hollandske teoritradition. Valget af denne skyldes dels dens eklektiske og pragmatiske tilgang, der falder godt i spænd med den måde, jeg er interesseret i at praktisere, dels mit tidligere kendskab til denne metode både i teori og praksis. Derudover arbejder Hansen selv ud fra denne forståelse.

På trods af at den sokratiske dialog bygger på Sokrates' filosofi, fremhæver Hansen at denne metode ved brug i praksis, kan trække på hele den filosofiske tradition, og at praktikerer kan gøre brug af de teorier og traditioner, der ses som værende relevante i den givne situation (Ibid:257). Det hører bl.a. den hollandske teoritradition til, i forhold til at arbejde ud fra en mere eklektisk tilgang, hvor man kan kombinere de elementer, man finder særligt relevante i den givne sammenhæng. Målet med denne metode er altså at lade filosofien trække på forskellige traditioner, og dermed bidrage med nye perspektiver for derigennem, om muligt, afføde en ny forståelse. En forståelse omhandlende noget der er eksistentielt, i en verden, hvor der er et øget pres, med hensyn til tanker som konkurrencestaten, præstationskulturen, det perfekte familie- og arbejdsliv, samt en forventning om også, at have tid til at realisere sig selv (Ibid:47).

²² *Eklektisk*; (udvælgende) (filosofisk leksikon, 2008, s. 117)

²³ *Rationalisme*; (fornuft) "*Filosofisk rationalisme opfatter mennesket som et fornuftsvæsen*" (Filosofisk leksikon, 2008, s. 387-388).

²⁴ *Nykantianisme*; (neokantianisme) Fælles betegnelse for de retninger, (såsom tysk idealisme) der har stillet sig i modsætning til den romantiske filosofi, og hævder, at en sund filosofi må vende tilbage til Kant (Ibid., 2008, s. 345).

Den filosofiske praktiker kan ikke ændre folks liv gennem disse sokratiske dialoger, eller hjælpe den enkelte til bedre at mestre livet. Dog kan denne muligvis være med til at afklare, hvilke værdier og menneskesyn der er essentielle for gruppen, samt den enkelte. Dette gennem en form for refleksions- og dannelsesproces, der er fundamentet for dialogen, og hvor fokus er på selve forståelses- og læringsprocessen samt det, at lade sig undre og fordybe - og det kræver tiden til det (Hansen:2000:79). Nu har jeg flere gange brugt ordet metode, dog skal det fremhæves, at det ikke er en egentlig metode, men nærmere en måde at være tilstede på, en måde at tænke på og en måde at tale sammen, om de ting der rør sig i en.

Det overordnede mål for denne sagsorienterede praksis er; at skabe et fællesskab, hvor man sammen kan undre sig og i dette fællesskab, gennem en eksperimenterende, spørgende og filosofiske tilgang til processen, forsøge at blive mere afklaret angående egne og andres livsværdier. Samt de begreber og værdier der gøres brug af i den givne praksis/fagprofession. Som følge heraf finder en bevidstgørelse også sted i forhold til de mange forskellige måder vi tolker og bruger, selv simple, begreber på (Ibid:81).

I sin bog fremhæver Hansen, at den filosofiske praktiker, i udøvelsen af den sokratiske dialog, bør have mellem syv og ti deltagere. Dette begrundes ved, at et mindre antal, ifølge ham, kan resultere i manglende dynamik når det gælder undersøgelsen af det givne spørgsmål, og et større antal kan gøre processen langsommelig og mindre intens. Det skal dog påpeges, at ligegyldig om man er syv eller ti deltagere, kræver den sokratiske dialog masser af tid til undersøgelse og fordybelse, i de forskellige antagelser der skulle foreligge (Ibid:86).

Den metodiske tilgang:

Som allerede beskrevet tages der udgangspunkt i en gruppe mennesker, der ønsker at undersøge et bestemt tema eller spørgsmål. Det centrale her er så, at både den enkelte samt gruppen gerne får en oplevelse af afklaring, både i forhold til egne og gruppens samlede holdninger og værdier, og at dette sker gennem dialogen, hvor fokus for dialogen er det vertikale perspektiv - altså dialogens indhold. Den filosofiske praktiker vil, i denne form for dialog, have en tilbagetrukket rolle, hvor det er faciliteringen af samtalen, der er væsentlig frem for at være deltagende i selve samtalen.

Den metodiske tilgang bag den sokratiske dialoggruppe er egentlig simpel nok i sin grundstruktur, og kan opdeles i 5 punkter, eller runder om man vil:

1: (Tema, begreb og spørgsmål) Gruppen vælger, ud fra et overordnet tema der interesserer dem, et bestemt begreb som de vil fordybe sig i. Dette begreb udformes til et spørgsmål. Fx ”*Hvad er den gode ungdom?*” (Ibid:90).

2: (Den fænomenologiske runde) Nu er det iagttagelsen af relevante fænomener i deltageres livsverden, der er i spil. De skal her give erfarede eksempler, der både er indlevelsesmæssigt for de andre i gruppen, samt relevant for dialogens genstand og formål; altså ifølge dem, besvarer det undersøgte spørgsmål (Ibid:90-94).

3: (Den hermeneutiske runde) Dernæst skal deltagerne i fællesskab reflektere og stille spørgsmål til de beskrevne eksempler, og derigennem finde frem til ét bestemt eksempel, som de mener er mest frugtbar at arbejde videre med i forhold til spørgsmålet. I denne proces kommer mange perspektiver og synspunkter til kende, med henblik på det pågældende spørgsmål, og det er i særdeleshed her Hansens spørgeteknikker bliver brugbare for, at få udfoldet de forskellige perspektiver og meninger. Disse medfører bl.a. at det ikke blot er meningsudvekslinger, men en undersøgende, forståelsesorienteret samtalekultur der finder sted (Ibid:94-96).

4: (Den begrebsanalytiske runde) Når der er nået til konsensus omkring ét hovedeksempel at arbejde videre med, begynder begrebsafklaringen. Her skal gruppen finde frem til et fælles hovedudsagn, altså en mere konkret besvarelse på spørgsmålet. Her kan man vælge, for at gøre processen mere overskuelig, at dele eksemplet op i mindre handlingsforløb/brændpunkter, og til hvert af disse knytte nogle værdibegreber. Gruppen skal derefter forholde sig kritisk til de selvfølgeligheder og før-antagelser der kan være underliggende, gennem argumentation og undersøgelse af begrebernes gyldighed. Dette skulle gerne medvirke til, at deltagerne får klargjort deres forståelse af de fælles begreber (Ibid:96-101).

5: (Den kritiske filosofiske runde) Nu er det den kritiske undersøgelse der finder sted. Her skal gruppen begrunde og få de underliggende værdier, antagelser og selvfølgeligheder frem, der ligger som en usynlig præmis, i hovedudsagnets svar på spørgsmålet. Gruppen skal endvidere filosofere – altså gøre brug af spørgeformerne og tænke ud fra et eksistentielt plan, frem for subjekt/objektivt – over udsagnets gyldighed på et alment menneskeligt plan, og dertil forstå de underliggende menneske- og verdenssyn der her foreligger. Ville andre uden for denne gruppe f.eks. være enig i

udsagnet, eller ville de anskue det anderledes end os? Det er i denne runde, at gruppens grundlæggende antagelser blotlægges lidt efter lidt, og det valgte udsagn revideres og kan tilrettes undervejs, som gruppen når til en ny erkendelse (Ibid:102-105).

I sin grundstruktur er metoden altså enkel, men selve den praktiske udførelse kræver, at man overholder de beskrevne og på papirudleverede, sokratiske regler og dyder²⁵. Og kan benytte sig af de forskellige sokratiske spørgeteknikker, hvilket gerne skal hjælpe deltagerne til at forblive sagsorienteret og holde sig til dialogens vertikale perspektiv, og dermed gøre den filosofiske dialog gunstig. Dette, for at det skal kunne lykkes, må kræve at man forholder sig tålmodig, åben og øver sig i praksis. Hele denne proces skulle gerne medvirke til, at deltagerne oplever en større indsigt i (både egne og de fælles værdier og perspektiver), det der er kommet til syne undervejs i undersøgelsen af spørgsmålet. De får gennem denne form for dialog, bl.a. ved brug af spørgeteknikkerne, set ud fra vertikalt perspektiv, øvet sig i, at have en etisk samtalekultur, som både den enkelte og gruppen med fordel kan gøre brug af i deres professionelle arbejde.

Ud over de sokratiske regler, dyder og spørgeteknikker, som Hansen har sat for den sokratiske dialogs metode, har Dansk selskab *for* Filosofisk Praksis²⁶ på deres hjemmeside opsat 8 etiske retningslinjer²⁷, i forhold til den filosofiske praktikers udøvelse. Jeg vil her inddrage nogle brudstykker, som jeg mener, har et særligt fokus i forbindelse med selve den praktiske understøttelse af dialogens filosofiske (vertikale) perspektiv, og hvorledes praktikerens igennem disse retningslinjer forsøger at opretholde en etisk-samtalekultur.

- Det er den filosofiske praktikers mål, ”...at danne optimale forhold for skabelsen af en filosoferende samtale...” (DSFP).
- Praktikerens ”...skal opretholde den højeste grad af respekt over for samtalepartnerens velfærd, integritet, værdighed og autonomi [...]. Uafhængig af tro, etnisk tilhørsforhold, køn, overbevisning, meninger og verdensanskuelse” (DSFP).

²⁵ Se kap. 11. Bilag. - Afsnit 11.1-3: Bilag 1-3. s. 70-73.

²⁶ DSFP: http://www.dsfp.dk/Filosofisk_praksis.htm.

²⁷ DSFP: <http://www.dsfp.dk/Selskabet.htm>. For en mere detaljeret beskrivelse, se kap. 11. Bilag. Afsnit: 11.3. Bilag 3: 8 Etiske retningslinjer. S. 72.

- Praktikeren ”...skal opmuntre til samtalepartnerens engagement, rationalitet, selvansvar og autonomi gennem det at filosofere...” og ”...må ikke benytte metoder eller teknikker, som truer samtalepartnerens autonomi”. Samt ”...undgå at diktere svar på samtalepartnerens spørgsmål, problemstillinger, valgsituationer eller andre relevante sagsforhold”. Praktikeren skal altså ”...være bevidst om forskellen mellem filosofisk praksis og terapi, rådgivning eller kundskabsformidling” (DSFP).

Man må jo gå stærkt ud fra, at disse regler, dyder, spørgeteknikker og etiske retningslinjer skal hjælpe, såvel den filosofiske praktiker som gruppen i, at praktisere en gunstig filosofisk samtale. Og Hansen påpeger da også, at disse regler, dyder og spørgeteknikker, skal udleveres til deltagerne, så de kan støtte sig op af dem, for så lægge dem fra sig igen (Hansen:2000). Disse danner altså rammen og forholdene for, hvorledes gruppen skal agere i den filosofiske samtales rum.

Reglerne og dyderne er altså, ifølge min forståelse, guidelines, som gruppen læser og støtter sig op af. De indeholder forskellige punkter, der omhandler, hvorledes man forholder sig til de andre, sig selv og selve indholdet af samtalen. Nogle af de sokratiske dyder er bl.a. venskab, kærlighed og mod²⁸. Disse betegner således nogle gode moralske egenskaber eller handlinger, og bruges i samtalen til at sørge for, at deltagerne tilgår hinanden på en ordentlig måde. Det er altså en slags ’metode’, hvorpå deltagerne får en ide om, hvorledes de skal forholde sig til hinanden, og er hvad dette speciale betegner som dialogens horisontale perspektiv - altså det relationelle. De 8 sokratiske regler fungerer på samme måde, og har fokus på både, hvorledes deltagerne selv forholder sig til den måde den filosofiske samtale bør praktiseres, og hvorledes de bør forholde sig til hinanden i processen.

Hansen har altså, igennem disse, fat i nogle af de ting der bevæger sig inden for dialogens horisontale perspektiv, og som har de relationelle forhold for øje, men gør det dog *ikke* til en decideret metode eller udøvende praksis som sådan.

Sammenfattende kan det siges, at en særlig kvalitet ved den filosofiske praksis, og herunder den sokratiske dialog, efter min mening, må ligge i dets saglige fokus på det indholdsmæssige –

Det vertikale perspektiv i dialogen, hvor de etiske og eksistentielle spørgsmål i livet bliver behandlet, og hvor denne praksis har nogle helt bestemte metoder / måder at tilgå indholdet på. I lyset af dens styrke / kvalitet, må dens svaghed således være i forhold til det forholdsmæssige – det horisontale perspektiv i dialogen. Dette ses bl.a. i, hvorledes det metodiske fokus er rettet mod indholdet gennem

²⁸ For alle 7 sokratiske dyder - Se Bilag 11. afsnit 11.1. Bilag 2.

de forskellige dyder, regler, spørgeteknikker og etiske retningslinjer, og man oplever det lidt som en selvfølge, at deltagerne selv kan formå at opretholde denne etiske-samtalekultur, samt overholde de forskellige dyder og regler - selv når den filosofiske praktiker ikke er tilstede.

Dette er dog noget, jeg stiller mig betænkelig ved, i særdeleshed fordi det ikke kan vides, hvorvidt deltagerne opfører sig 'pænere', fordi den filosofiske praktiker er tilstede, med det formål at gøre den filosofiske samtale gunstig. I forlængelse af disse betragtninger, har jeg derfor valgt at placere denne udgave af filosofisk praksis, som handlepraksis, inden for dialogens vertikale perspektiv, da dens styrke må være, at finde i måder at tilgå indholdet af dialogen på.

Grundlæggende synes jeg, at Hansens omtale af de sokratiske dyder og regler m.m. er interessante, og formentlig både kan være frigørende og hjælpende for gruppen, i den filosofiske samtales proces. Men så skulle de blive mere operationelle og den filosofiske praktiker således, om nødvendigt, blive proces- og relations-orienteret. Som jeg var inde på tidligere, i forhold til den overordnede filosofiske praksis, oplevede jeg ikke nogle håndterbare, eller konkrete greb eller metoder til, at håndtere mulige problematikker mellem deltagerne i en gruppe. Hansen har udviklet nogle mulige greb, som kan bruges i praksis, men som sagt "håndterer" han ikke selv disse. Der er, af ham, ikke beskrevet en procesorienteret metode eller konkret praksis i den filosofiske samtale – sokratiske dialoggruppe. Hansen bruger Den sokratiske dialoggruppe som et værktøj til værtdiafklaring, hvor jeg, i min forståelse og tilgang, mere er interesseret i at bruge denne som et relationelt processuelt værktøj.

Det kunne, i forlængelse af ovenstående, være interessant at arbejde med disse horisontale regler og dyder på en mere praksisorienteret måde, så de relationelle processer, hvori de grundlæggende emotionelle processer udspilles, blev set og om nødvendigt "taget hånd om" med øje for, at fastholde fokus på sagen.

Andre har beskæftiget sig indgående med dialogens perspektiver. Her, inden jeg begynder udredningen af det horisontale perspektiv i en praksisform, vil jeg inddrage et citat fra, Psykologi-professor emeritus Boje Katzenelons foredrag: "*Følsomme fornemmelser i filosofisk vejledning*"²⁹, der understøtter mine overvejelser i forhold til den sokratiske dialog, og hvad der måtte mangle, eller måske nærmere, hvad man burde have for øje. Han påpeger således, at;

²⁹ Citatet er fundet på hjemmesiden for Dansk Selskab for Filosofisk Praksis; <http://www.dsfp.dk/Kalender.htm>

”Den filosofiske vejledningsproces undersøger ikke klientens psykologiske repertoire, men antagelser og ideer i det offentlige rum og den besøgendes forhold hertil. Fx hvad er retfærdighed, hvad er kærlighed, etc., og hvordan forstår klienten sit liv bagud og fremad i lyset heraf. Der er imidlertid nogle psykiske rørelser, der ikke kan bortses fra i processen, og det er både vejleders og klients emotionalitet, for den udgør en betragtelig del af selve forståelsen af, hvad verden er, verdens hvadhed” (Katzenelson:2003).

Ziethen er inde på noget lignende, idet han beskriver sin position inden for den filosofiske praksis, som værende formet af eksistensanalytiske tankegange. Her betyder grundstemninger, såsom angst, omsorg og nærvær, noget helt centralt for mennesket og samværet. Inspireret af Martin Heidegger slår han lyd for, at mennesket ikke er en ”mastermind”. Det kan ikke kontrollere sin forståelse af sig selv og sin situation, og det som forstås kan være truende (Ziethen:2014:19-20). Altså et opråb om at være sig det horisontale perspektiv bevidst, og gøre sig i stand til, at agere heri som praktiker af en sokratisk dialog. For når mennesker mødes og i fællesskab skal drøfte et givent emne, kan det ske, at ønsket om dialog mislykkes af forskellige årsager. F.eks. som tidligere beskrevet kan det være, der opstår problemer blandt gruppens deltagere, så kommunikationen derfor bryder sammen eller slet ikke kan etableres. Hvis dette er tilfældet vil det være nært umuligt at få deltagerne til, at indgå i et sokratisk fællesskab ud fra dets præmisser. På baggrund af disse overvejelser vil jeg nu påbegynde specialets 4. kapitel, der har fokus på såvel de etiske som de relationelle perspektiver i en samtale.

4. Forudsætninger for dialogen i det horisontale perspektiv

I bogen *”Filosoffen på Arbejde – dimensioner i Anvendt filosofi”* (2013) introducerer Lektor i filosofi Ulla Thøgersen, gennem kapitlet *”Samtalens etiske dimensioner”* (Thøgersen:2013:94) til, hvorledes de etiske perspektiver i en samtale både kan handle om den givne sag – altså det vertikale perspektiv, som den sokratiske dialog lægger særligt vægt på - og det kan handle om, hvorledes vi er sammen på og taler med hinanden – det horisontale perspektiv. Når der tales om mellemmenneskelige forhold er etikken³⁰ tilstede og skal, i denne sammenhæng, forstås som hvad det er man bør gøre i omgang med andre mennesker for, at fremme forholdet såvel som indholdet for samtalen og de samtalende. Den

³⁰ *Etik*; (filosofisk disciplin), systematiske studie af moralske og værditeoretiske spørgsmål og opfattelser (Filosofisk Leksikon, 2008, s. 131).

er en central del af den måde, vi som mennesker opfatter verden, og bliver derigennem central i vores måde at sætte os i forhold til andre.

Jeg er interesseret i at fordybe mig i det etiske perspektiv, der beskæftiger sig med det relationelle aspekt i dialogen, og som bl.a. trækker på den danske moralfilosofiske tænkere og teolog Knud E. Løgstrup (1905 – 1981) (Filosofisk leksikon:2008:293). Han tematiserer bl.a. måden, hvorpå vi er sammen i samtaler ud fra et etisk perspektiv – her dialogens horisontale perspektiv – hvor deltagerne kan stille spørgsmål til det forholdsmæssige i samtalen. Altså om der er nogle bestemte fordringer, som muligvis kan fortælle os, hvorledes vi som mennesker bør agere i mødet med hinanden og om, der er nogle specifikke etiske betingelser som deltagerne må efterleve for at nå fælles konsensus (Thøgersen:2013:93).

På baggrund af ovenstående ønsker jeg i det følgende at forstå og klargøre, hvorfor dialogen kan risikere at fejle samt, hvilke etiske overvejelser man – som praktiker og deltager – bør have for øje i processen. Dette bliver gjort gennem inddragelse af Løgstrups teori om ”den etiske fordring” (1962), hvor han bl.a. tager udgangspunkt i *relationen* mellem to individer. Det at alle mennesker er *afhængige* af hinanden og hvor, gennem *tillid* i relationen, den ene altid vil have en magt over den anden (Løgstrup:1962:27). Løgstrup formulerer sig tydeligt og enkelt omkring værdier og holdninger i forholdet mellem mennesker, når de mødes og omgås hinanden. Og er samtidig en af de danske filosoffer, der i højere grad er kendt på tværs af forskellige professioner – hvilket er relevant med hensyn til dette speciales samarbejdspartneres diverse professionsbaggrunde. Hans tanker ses derfor som værende en fælles teoribaggrund, at formulerer sig ud fra.

Derudover inddrages Daniel Stern³¹ og Katzenelson³², ud fra et psykologisk perspektiv, som uddybende moment for at beskrive de psykiske forudsætninger som indgår i Løgstrups beskrivelse af livsytringer, såsom tillid.

³¹ Daniel N. Stern; (1934-2012) Udviklingspsykolog m.m. og Professor i psykologi ved universitetet i Geneve. Sterns ærinde var at opdatere psykoanalyse således, at udviklingspsykologiens nyeste forskningsresultater tænkes ind i en ny teori om hvad spædbørn tænker og føler. (Psykologisk-pædagogisk ordbog, 2008, s. 450)

³² I kapitel 3: Den filosofiske praksis, afsnit 3.1.1. Den sokratiske dialog, s. 18, introduceres der allerede til Katzenelson.

Efterfølgende inddrages den tyske filosof og sociolog Axel Honneth³³'s teori; *"Behovet for anerkendelse"* (2003). Ifølge Honneth er oplevelsen af anerkendelse en nødvendighed for, at et menneske kan opleve livet fuldstændigt, og have et positivt selvforhold. Anerkendelse har altså betydning for den måde mennesket opfatter, ikke kun sig selv, men også sin omverden på (Honneth:2003:10-14). Dette kapitel vil således beskæftige sig med en mere konkret redegørelse, i forhold til mødet mellem mennesker.

Så tillid, det centrale begreb i Løgstrups filosofi om den etiske fordring, og anerkendelse, som er Honneths vigtigste begreb til forståelse af individets evne til, at være sig selv på en betydningsfuld måde, er to centrale begreber, når mennesker er sammen – ikke mindst i dialogen, som jo betyder, oversat frit efter hukommelsen, erkendelse via den anden.

Derudover har jeg fra min professionsbachelor i pædagogik og kandidatuddannelse en vis kendskab til disse begreber og den tankegang, der er udviklet omkring tillid og anerkendelse, af de ovennævnte filosoffer, der er alment kendt af mange medarbejdere inden for det socialpædagogiske arbejdsområde. Et arbejdsområde som jeg selv finder interessant og spændende.

Den kommende gennemgang og behandling vil efterfølgende lede til næste kapitel, som har fokus på dialogens horisontale perspektiv, vedrørende anvendelighed og operationalisering i praksis.

4.1. Tillid ifølge K.E. Løgstrup

En hvilken som helst samtale bygger på tillid. Tillid til hinanden og tillid til det sagte. Selv i et forhørslokale vil samtalen bære præg af en grundlæggende tillid, indtil denne bliver brudt gennem løggen, og mistillid opstår. Herefter er det ikke en samtale mellem to personer, men et forhør mellem en betjent og en formodet kriminel.

Løgstrup beskæftiger sig med fænomenet tillid. Tilliden er én af hans spontane og suveræne livsytringer, der ses som værende grundlæggende, og som gør os menneskelige og ikke kan kontrolleres. Han mener, at vi i mødet med hinanden bør besidde, som udgangspunkt, en naturlig tillid til det andet menneske der står foran os, og tro på at vedkommende fortæller os sandheden og vil os det bedste. Dette er særligt centralt da vi, ifølge Løgstrup, er fundamentalt afhængige af hinanden og at det først er i øjeblikket vi opdager, den anden muligvis lyver eller har en uklar

³³ Honneth placerer sig selv inden for den socialfilosofiske disciplin som, ifølge ham, på den ene side; indbyder til en sociologisk tankegang ift. *"et normativt fundament af observationer"* og på den anden side; *"en moralsk filosofi der ønsker, at være empirisk informeret"* (Honneth, 2003, s. 11).

hensigt, at mistilliden skabes og vokser: *"At vise tillid betyder at udlevere sig selv. Derfor reagerer vi så voldsomt, når vor tillid misbruges"* (Løgstrup:1962:17).

Her skal det dog understreges, at der ikke er tale om en naiv forståelse af tillid, som noget der bør belønnes, eller at man bør vise hinanden tillid som et slags moraliserende påbud. Men derimod at tillid, ligesom andre suveræne livsytringer, som kærlighed, barmhjertighed og åbenhed, findes som noget grundlæggende i alle mennesker. Denne tillid er altså ikke noget vi skaber, men som ér, altså som en forudsætning for menneskes tilværelse, og vi kan kun nedbryde denne, for derved at skabe mistilliden. Når denne mistillid bliver skabt, bliver det til noget, der kræver en begrundelse for den 'negative' hensigt med løgneren.

Løgstrup beskriver det således, at; *"...den enkelte aldrig har med et andet menneske at gøre uden at han holder noget af dets liv i sin hånd. Det kan være meget lidt, [...] det kan også være forfærdende meget, så det simpelthen står til den enkelte, om den andens liv lykkes eller ej"* (Ibid:25).

Her menes altså, at den grundlæggende tillid, som den enkelte har med sig i mødet med den anden, lægger an til (og skaber) en etisk fordring i enhver levet situation. Det forventes altså af den ene i samtalen, at den anden tager 'varer' på ham, da han har lagt noget af sit liv i dennes hænder. Den enkelte står altså her med valget om at 'bibeholde' eller ødelægge den anden (Ibid:27). Han påpeger endvidere, at netop den måde vi mennesker møder hinanden på, i særdeleshed er afgørende, i forhold til den magt vi har over hinanden. I forlængelse af Løgstrups beskrivelse af denne "væren til for hinanden", bliver den måde, som den filosofiske praktiker og deltagerne møder hinanden på, i den givne situation, altså bestemmende for, hvorledes udfaldet af dette møde vil være. Derfor må det vel være væsentligt for praktikerne, såvel som deltagerne, inden og velsagtes også under, den sokratiske dialog, at drøfte samt gøre sig nogle overvejelser om, hvorledes de bør gribe sagen an (Ibid:37). Og da være sig bevidst om forholdets karakter og betydning. Dels forholdet mellem praktikerne og gruppedeltagerne, men også deltagernes indbyrdes forhold til hinanden.

I sin bog *"At stå i det åbne"* (2008) inddrager Hansen også Løgstrup og hans tillidsbegreb og pointerer bl.a. at; *"...den andens udtryk er en udleverethed og forventning og tillid til at blive taget vare på og taget imod. Man forsøger altså åbent, at møde en person der hvor de er, uden nogen forudfattede (eller bagudrettede) meninger, forklaringer og løsningsforslag"* (Hansen:2008:135).

Det er altså ikke ligegyldigt, hvorledes vi forholder os til hinanden og i mødet med hinanden, har vi ikke kun ansvaret for vores eget liv, men også vores medmenneskers.

“Kontrasten ligger i, at hvert menneske er et selvstændigt og ansvarligt individ - og at vi uundgåeligt og i vid udstrækning er henviste til hinanden, så vore indbyrdes forhold på den mest umiddelbare vis er magtforhold, hvad enten det nu er den andens stemning eller skæbne, der er i vor magt” (Løgstrup:1962:39).

Dette citat understreger bl.a. vigtigheden i at have fokus på det magtforhold, der er på spil som nævnt tidligere. Her er det centralt, for praktikerens, i det dialogiske rum, at være bevidst / gøre sig overvejelser om, hvordan man bør handle som filosofisk praktiker. Da man netop *”holder noget af [den andens] liv i [sin] hånd”* (Ibid:25). Den dialogiske praksis er således, indirekte ganske vist når fokus holdes på sagen, også et arbejde med de mellem menneskelige processer. At være menneske er, at leve i et samvær i et samfund, hvor man er forbundet med de andre, som man forholder sig til. Løgstrup påpeger dette mellem menneskelige forhold, samt vigtigheden heraf, gennem dette citat: *“Til sig selv kommer mennesket nemlig ved at sætte sig i forhold til tingene, til sin skæbne, til andre mennesker”* (Løgstrup:1962:79-80).

Løgstrup er her inde på et grundlæggende træk ved mennesket som, hvis vi ser det i lyset af et psykologisk perspektiv, allerede ses hos spædbarnet og dets forhold til sine nærmeste. Psykologen Stern, 2008, formoder således, at spædbarnet skaber og får sin identitet, og derved sin selvforståelse, ved at være - og indgå i relationer med sine nærmeste. Især moderen og familien, og senere som barn i 3-4 årsalderen, som aktiv i gruppen af jævnaldrene (Wedel-Brandt, et al:2008:421-23).

Fælles for Sterns teori der ligger til grund for vores forståelse af barnet i dag, og Løgstrups tanker, er antagelsen om, at barndommens centrale relationer danner fundamentet for menneskets personlighedsdannelse og videre udvikling. Men det er ikke kun de voksne, der kommer med udspil til forholdets karakter. Barnet er, fra naturens side, givet gråden, smilet og senere øjenkontakten til, at præge og opretholde forholdets karakter³⁴. Løgstrups livsytringer synes således, at blive beskrevet ud fra psykologiske observationer af den tidlige tilværelse for mennesket.

Det er altså mennesket givet, at være til med livsytringer, som berører den anden / andre, og som allerede fra spæd gør det muligt, at komme til sig selv, ved i forholdet at være forbundet med den anden / andre.

³⁴ Disse verbale og nonverbale tegn som er givet fra naturens side til barnet, vil bl.a. blive inddraget og uddybet i næste kapitel.

Barnet oplever sig rørt og set af forældrene, som bliver berørt af barnets ytringer og tager sig af det. Ligesom et voksent menneske i en samtale ville opleve dette. Det er forudsætningen for det sociale liv; at genkende og anerkende – en gensidighed. Når jeg empatisk kan rumme den anden og denne kan rumme mig, må vi være menneskelige (Ibid:421-49). Vi må være, som Katzenelson skriver; *”hin andens hinanden i en fællesmenneskelig kerne som vi passende kan kalde humanitet”*. (Katzenelson:2004:240)

Tilværelsens grundlag gør, at jeg kan genkende det menneskelige, selvom jeg ikke kender den kulturelle baggrund, eller situerethed, for det enkelte menneske. Denne evne til at genkende det fælles menneskelige i den anden, en grundlæggende indlevelse og identifikation med ham og hans væren til, må vel være det, der svarer til Løgstrups livsytringer (Ibid:240).

I min læsning af Løgstrup har jeg ikke fundet livsytringerne tillid, oprigtighed, troskab, talens åbenhed m.fl., defineret i videnskabelige endsige psykologiske termer. Men de beskrives som definitive³⁵ og kan ikke vælges eller fravælges, ej heller tvinges eller præsteres af os. De er i sig selv tvingende og uden for vores magt. De udgør en fordring til mennesket om, at leve sit liv ud fra det forudgivne i tilværelsen.

Den negative gensidighed såsom had, hævn og jalousi m.fl. overmander os også egenmægtigt og spontant ”bagfra”. Men ud fra Løgstrups tankegang gør de kun det ved momentant, at negere den positive gensidighed. Livsytringernes positive gensidighed er forudsat, og lever nedenunder som den kilde det negative næres af (Løgstrup:1962:17-18). Det er således talens styrke og selvstændighed, der gør subjektet synligt ved at udtale sig. Indimellem er løgnagtighed et robust fænomen. Men løggen er i grunden svag og kun overbevisende, idet den efterligner talens åbenhed og oprigtighed.

Ligeså er det med mistillid. Den kan være på sin plads, men er ikke desto mindre sekundær til tillid. Tillid har en stærk selvstændighed. Løgstrup udtrykker det som, at der ingen indre betingelser er for tillid. Den begrundes sig altså ikke, den er grunden selv. Som tidligere nævnt så kommer vi, som mennesker, tillidsfulde til verden (Ibid:27). Senere i livet kan vi så møde ydre betingelser, der misrøgter livsytringernes tillid, så mistillid opstår og i værste fald gør, at vi i mødet med andre mennesker måske udvikler en generel mistillid til dem og resten omverdenen. Tillid og oprigtighed

³⁵ Definitivt; endegyldigt.

er selvfølgelige, det er mistillid og løggen ikke, som Løgstrup bl.a. også understreger. Praktikerens brug af Løgstrup uddybes i slutningen af kapitlet.

Jeg forstår Løgstrup således, at vi i tilliden er udleveret til hinanden, vi har hinanden i vores magt, netop fordi vi ikke har vores egen tillid i vor magt. Denne udleverethed er central for al samkvem og kommunikation. Dog bliver vi først klar over dette, når mistilliden indfinder sig og afskærer os fra hinanden. Her må det være praktikerens opgave, at træde myndigt ind og evt. foregribe eller afsætte de træk og mønstre for mistillidens overgreb på samværet og kommunikationen.

Løgstrup er nu blevet præsenteret og gennemgået bl.a. i forhold til begreber som tillid, magtforhold og humanitet (menneskelighed). Med disse begreber in mente er vi nu klar til at se på Honneth's vinkel, som er præget af en social psykologisk og filosofisk tilgang til relationen mellem mennesker.

4.2. Anerkendelse ifølge Honneth

Honneth har, i sin forståelse af anerkendelse, som et universelt behov for alle menneske, udarbejdet en teori, hvori han beskriver den grundlæggende nødvendighed for oplevelsen af anerkendelse, forståelse og respekt i mødet mellem mennesker. Dette danner grundlaget for dannelsen af et positivt selvforhold. Anerkendelse alene er dog ikke en tilstrækkelig betingelse for et sundt selvforhold og oplevelsen af en vellykket identitet (Nørgaard:2005:63).

Britta Nørgaard, Institut for Læring og Filosofi, beskriver bl.a., i hendes artikel: "*Axel Honneth og en teori om anerkendelse*" (2005), at alle former for social interaktion, ifølge Honneth, rummer gensidige moralske krav, og at sociale forhold netop er anerkendelsesforhold, som allerede er beskrevet. Nørgaard betegner Honneth's teori, som en slags moralsk grammatik ift. sociale konflikter (Ibid:63). Som jeg nedenfor vil gennemgå, er hans begreb om individets anerkendelse en forudsætning for dets selvrealisering og for det gode liv. Succesfulde anerkendelsesrelationer er, ifølge Honneth, en betingelse for, at udvikle et positivt selvforhold. En nægtelse af anerkendelse krænker individets positive forståelse af sig selv, og er dermed med til at svække personens selvforhold (Ibid:65-67).

I Honneth's beskrivelse af anerkendelse, arbejder han ud fra 3 forskellige former for gensidig anerkendelse, som han anser for "*kommunikative forudsætninger for en vellykket identitetsdannelse*" (Honneth:2003:43).

- Den følelsesmæssige anerkendelse: Følelsesmæssig kontakt i intime sociale relationer – familie, kærlighed, venskab.
- Den retslige anerkendelse: Retslig anerkendelse som et moralsk tilgængeligt medlem af samfundet – borgerrettigheder.
- Den solidariske anerkendelse: Social værdsættelse af individuelle præstationer og evner – kulturelle, politiske og arbejdsmæssige fællesskaber.

Disse 3 former udgør vigtige bestanddele i menneskets udvikling af identitet og selvforhold, som er henholdsvis; *selvtillid*, *selvagtelse* og *selvværdsættelse*. Alle 3 må erfares, og i indbyrdes relation skaber disse tilsammen, ifølge Honneth, ”det gode liv” (Ibid:14-15).

Den følelsesmæssige anerkendelse (familie, kærlighed, venskab):

Anerkendelse baseres her på det emotionelle, som opnås ved gensidige kærligheds- og venskabsforhold mellem mennesker, som f.eks. familie og venner, hvor der eksisterer et følelsesmæssigt bånd. Ifølge Honneth er anerkendelse, i denne form, en basis for individets evne til, at indgå i relationer med andre mennesker, og dermed også en forudsætning for at kunne føle sig anerkendt i de andre sammenhænge. Ved hjælp af denne form for anerkendelse, udvikler individet et positivt selvforhold, hvor man kan opnå både selvstændighed og emotionel tilknytning. Det skal her påpeges, at Honneth i hans brug af begrebet ”kærlighed” ikke begrænser dette til en romantisk, seksuel størrelse, men bruger dette i bred forstand, og inddrager også den venskabelige og familieorienterede form for kærlighed. Man kunne her konkretisere begrebet mere til, at den kærlige anerkendelse indeholder et forhold til den anden, der rummer en grundlæggende accept og tillid til denne, men også en tillid til én selv, som er med til at skabe det vellykkede selvforhold gennem denne gensidige anerkendelse. Dette positive selvforhold gør dermed, at man bliver fortrolig med sine egne ressourcer, og får selvtillid, som igen anerkendes af den anden / omverdenen. For at sammenfatte vil det altså sige; at anerkendelse i denne sammenhæng er helt central ift. individets selvforhold og selvopfattelse, og vil være med til at styrke individets mulighed for, at indgå i tætte relationer (Ibid:42-43).

Den retslige anerkendelse: (borgerrettigheder):

Her handler det om anerkendelse af individets rettigheder og muligheder, på lige fod med andre mennesker i samfundet. Det vil altså sige, at når individet har en oplevelse af universelle rettigheder, kan det føle sig som et ligeværdigt individ iblandt andre. Her er det dog vigtigt, ifølge Honneth, at

individet ligeledes anerkender andre deltagere, altså den gensidige anerkendelse, så individet herigennem opnår en følelse af selvagtelse, som betyder at man får bevidsthed om sig selv som en moralsk person. For at opnå dette er individet nødt til også at anerkendes af fællesskabet / samfundet som en moralsk person, samt sikres retten til egen frihed og muligheden for, at deltage i beslutninger omkring sit eget liv. Dette kommer til udtryk bl.a. gennem lovmæssige forhold, der bekendtgør de rettigheder, som individet har adgang til (politiske deltagerrettigheder, sociale velfærdsrettigheder osv.) (Ibid:43/74-75).

Den solidariske anerkendelse: (kulturelle, politiske og arbejdsmæssige fællesskaber):

Den tredje og sidste anerkendelsesform baserer Honneth på det kognitive og emotionelle, og har fokus på anerkendelse i kulturelle, politiske og arbejdsmæssige sammenhænge. Denne solidariske anerkendelse opstår altså i sociale grupper, hvor individet her får følelsen af at føle sig værdsat for særegne kvaliteter. Anerkendelse i denne sammenhæng er altså nødvendig for, at individet skal opleve følelsen af selvværd og derigennem føle, at hun indeholder evner, der kan bidrage til det sociale fællesskab, og herigennem også anerkendes (Ibid:44). Det centrale i denne sammenhæng er her relationen til fællesskabet, og det er ved individets deltagelse i fællesskabet, at man anerkendes. Opnår man anerkendelse i denne sammenhæng, medfører det selvværdsættelse hos individet, og en følelsesmæssig tillid til andre (Ibid:44).

Hvis mennesket oplever succesfulde anerkendelsesrelationer, som svarer til de tre gennemgående anerkendelsesformer, vil der være tale om et vellykket selv- og omverdens-forhold.

Men hvad, hvis man ikke oplever denne form for anerkendelse inden for en af disse sammenhænge? Hertil taler Honneth om forskellige krænkelserformer. Det modsatte af anerkendelse er nemlig krænkelser, hvor individet kan risikere, at miste det positive selvforhold som jo er grundlæggende for den vellykkede identitet og ”det gode liv” (Ibid:83-89).

Krænkelserformer:

Til hver af de tre former for anerkendelse hører en række krænkelserformer. Her menes altså, at der er nogle forhold på spil i de sociale relationer, hvor anerkendelsen ikke finder sted. Disse forhold har en negativ virkning på individets udvikling, i forhold til det omtalte selvforhold og identiteten. I stedet for at anerkendelse finder sted i relationen, bliver det i stedet til nedværdigelse, fornærmelse, ydmygelse, foragt, usynliggørelse og m.m., som præger relationen. Denne oplevelse af manglende

anerkendelse, kan karakteriseres ved både at have en psykisk, fysisk og social karakter (Ibid:83-89). De ses nedenfor opstillet i punktform.

- Krænkelser i den følelsesmæssige anerkendelsesform (familie, venskab, kærlighed):

Her vil krænkelserformen være tortur, voldtægt, fysisk misbrug, ydmygelser, fornærmelser og indskrænkelse af handlefriheden. Disse kan resultere i ”psykisk død”, hvor man mister selv- og omverdenstillid (Ibid:88).

- Krænkelser i den retslige anerkendelsesform (borgerrettigheder):

Krænkelserformen vil her være kendetegnet ved, at man bliver udelukket fra bestemte rettigheder, som man troede var en universel rettighed. Individets moralske troværdighed og evner regnes her ikke for noget, og dette kan resultere i ”social død” og tab af selvagtelse (Ibid:88).

- Krænkelser i den solidariske anerkendelsesform (kulturelle, politiske og arbejdsmæssige fællesskaber):

Krænkelser i denne solidariske sammenhæng vil være, at den sociale status fjernes, og det vil bl.a. betyde, at individet altså fratages sin værdighed, hvilket, ifølge Honneth leder til tab af selvværd (Ibid:88).

For at opsummere ovenstående er der altså tre mulige veje, hvorpå et menneske kan opnå anerkendelse, og derigennem en vellykket identitet og selvforhold. Hver af disse former har en bestemt rolle i individets udvikling og identitet. Dog er disse tre former en forudsætning for hinanden, og mennesket skal derfor opleve anerkendelse i alle for, at få følelsen af at være et vellykket / helt menneske. Ifølge Honneth bliver ens selvforhold styrket, hvis man føler sig anerkendt i disse tre. Den følelsesmæssige anerkendelse giver, som tidligere nævnt, selvtillid, hvor den retslige giver selvagtelse, og den solidariske giver selvværd. En betingelse for at et menneske kan opnå et ønskværdigt liv, er udviklingen af disse tre selvforhold. En trussel der kan hindre et menneske i udviklingen af dets positive selvforhold, er de krænkelserformer, der hører til hver anerkendelsesform som allerede gennemgået.

På baggrund af det foregående kapitel kan det sammenfattes, at der både hos Honneth og Løgstrup, er fokus på et emotionelt og relationelt perspektiv, hvad angår mødet med det andet menneske. Dette ift. forhenværende kap. 3, der mere var præget af en saglig tilgang til dialogen og dens emne, end til mennesket og hvorledes vi forholder os til hinanden. Derudover kan Løgstrups måde at tale om tillid

og mistillid sammenlignes med Honneth's måde, at tale om anerkendelse og krænkelse på i fællesskabet. Jeg er derudover nået frem til, at hvis den filosofiske praktiker og deltagerne i en gruppe indgår i en relation til hinanden, på baggrund af det horisontale perspektivs grundlæggende præmisser, kan man derigennem opnå en gensidig forståelse. Hvis denne således opnås kan deltagerne undgå at føle sig krænkede, men derimod få oplevelsen af anerkendelse, hvilket kan resultere i en mere gunstig dialog for alle involverede parter. Det har stor betydning, at denne relation mellem praktiker og deltagerne bliver dannet for, at deltagerne rent faktisk kan føle sig imødekommet, og derigennem kan tage imod den anerkendelse, der bliver givet og dermed evne at indgå i en sokratiske dialog.

Det er helt centralt, i Løgstrups forstand, at praktiker må være sig bevidst den magtposition, som hun kan besidde / befinde sig i, og derigennem udnytte denne til, hvad der er bedst for deltagerne i det givne fællesskab. På denne måde viser praktiker, ikke kun gennem udleverede papirer og ord, men også i handlinger, at denne anerkender deltagerne som unikke individer, der hver især har noget at byde ind med i dialogen. Hvis dette opnås, vil deltagerne have større forudsætning for at kunne interagere med dels hinanden og dels den filosofiske praktiker på en mere hensigtsmæssig måde, hvor alle er aktive i dialogen. Således vil deltagerne indgå i en mere ligeværdig relation med praktiker og hvor det magtforhold, der måtte være tilstede, er synligt, men ikke dominerer dialogens forløb. Der er et dynamisk skift mellem de to perspektiver i dialogen, alt efter, om deltagerne kan fastholde fokus på sagen, eller må oplyses om forhold, der kommer på tværs af sagsorienteringen, og derfor forstyrrer den sokratiske dialog af det givne spørgsmål.

Vi er nu nået til afslutningen af kapitel 4. Kapitel 5 vil omhandle fokus på det dialogiske horisontale perspektiv, med henblik på anvendelighed og operationalisering, i praksis. Altså, hvorledes kan man sørge for, i praksis, at deltagerne er parate til at være sagsorienteret, og forbliver det i forløbet af den sokratiske dialoggruppe. Dette bliver anskueliggjort ved anvendelse af Benedicte Madsens³⁶ tanker og argumentation herom. Hun er bl.a. inspireret af både Løgstrup og Honneth m.fl. samt de finske psykologer Tom Erik Arnkil og Jaakko Seikkula. I forlængelse heraf vil jeg undersøge, hvilken slags praktiske tiltag den filosofiske praktiker kan benytte sig af, inspireret af deres såvel teoretiske som pragmatiske tilgang. Kan der udledes, og er der erfaring at hente, som kan understøtte deltagernes

³⁶ Benedicte Madsen er sociolog og tidligere lektor i psykologi ved Aarhus Universitet, samt tidligere daglig leder af Psykologisk instituts Center for Systemudvikling. (Madsen:1997).

parathed samt forebygge og, i fald forstyrrelser i det horisontale perspektiv indtræffer, finde vej tilbage til dialogens vertikale perspektiv – sagen, der undersøges. I snævrere forstand den sokratiske dialog, som jeg skitserede i kapitel 3, afsnit 3.1.1.

5. Operationalisering af dialogens horisontale perspektiv

Som beskrevet tidligere er det den sokratiske dialogs fokus, at fremme sagsperspektivet, bl.a. gennem de sokratiske spørgerformer, dyder m.m. som tidligere nævnt. Men, som jeg bl.a. introducerede til i kapitel 1. Introduktion, samt løbende derefter har erfaret, kan det være vanskeligt at være sagsorienteret, hvis deltagerne oplever problemer og konflikter på det relationelle plan. Derfor er det væsentligt, hvis praktikerne skal forsøge at holde deltagerne sagsorienteret, at gruppen midlertidigt dropper sagen (indholdet) og begynder at se på relationen (forholdet) i stedet, og med fordel undersøger samt genopretter relationens positive kvaliteter (forholdet).

Efter flere overvejelser om hvorledes man kunne gribe en sådan operationalisering af dialogens horisontale perspektiv an, blev jeg mindet om Madsens arbejde ift. det dialogiske rum. Hun har gennem årene bl.a. udarbejdet flere forskellige metode-tilgange til den dialogiske praksis. De inddrages nu. Hun bevæger sig både inden for dialogens vertikale og horisontale perspektiv. Dog med et særligt fokus på det horisontale (relationelle) perspektiv. Metoderne ses som værende særdeles brugbare. Specielt i forbindelse med hendes pragmatiske tilgang. Denne redegørelse vil efterfølgende blive inddraget i diskussionsafsnittet, og udfoldet mere konkret ift. det horisontale perspektivs indarbejdelse i den sokratiske dialoggruppe. Man kunne med rimelighed hævde, at med indarbejdelsen af de operationelle metoder, kan begrebet ”sokratisk dialog” ikke fastholdes, men burde erstattes af det mere omfattende begreb; dialog, der indeholder de vertikale og horisontale perspektiver, anvendt af praktikerne i lige gyldighed. Det er dog ikke en argumentation jeg vil forfølge yderlig her.

5.1. Teoretiske / metodiske bidrag til at håndtere det horisontale perspektiv

Madsen er, i hendes teoretiske arbejde og pragmatiske tilgang til dialogen, inspireret af flere teoretikere, brugt løbende gennem dette speciale. Her bl.a. Stern, Buber, Katzenelson, Løgstrup, Honneth, m.fl. Disse teoretikere befinder sig inden for henholdsvis filosofien, (mere specifikt intersubjektivtetsfilosofi og eksistenstialismen), psykologien (med udgangspunkt i en

eksistentialistisk og fænomenologisk tilgang), og sociologi – her især systemteori³⁷, som Madsen bl.a. arbejder ud fra (Madsen:1997:157). Madsens tankesæt bærer stærkt præg af denne systemiske tankegang, hvilket hendes illustrative modeller også bærer præg af (Ibid:56). Ud fra denne tankegang skabes hendes begrebsunivers, og herigennem de forskellige illustrative modeller, som forklarende moment. En model der i forbindelse med dette speciales udarbejdningsproces fangede min opmærksomhed var, som allerede nævnt, 'kommunikationstrekanten'.

Fokus vil, i det kommende afsnit, være på en udlægning af Madsens tanker ift. det horisontale perspektiv. Her med inddragelse fra hendes bog: *"Dialog og gensidig forståelse"* (1997) hvor der bl.a. introduceres til hendes model; "kommunikationstrekanten", som jeg også har inddraget og beskrevet en smule, i kapitel 2. Specialets teoretiske udgangspunkt, afsnit 2.1.1, i forbindelse med min egen model 'dialogens to perspektiver'. Hendes model beskriver nogle forudsætninger, der må tages højde for, og tages med i processen for, at kommunikationen mellem mennesker kan lykkes.

Derudover hendes nyeste bog; *"Processer og procesledelse – håndbog for konsulenter, vejledere, undervisere og ledere"* (2016), med fokus på kapitel 10. *"Invitation til det dialogiske rum – om at arbejde over og under strengen"*, der sigter efter at udfolde, nuancere og konkretisere, hvorledes man, her den filosofiske praktiker, kan forholde sig til de processer, der finder sted på det mentale og relationelle plan i en samtale.

Begge bøgers gennemgående tema er den gensidige forståelse i dialogen. I forlængelse af Madsens tanker og metode-beskrivelser vil de finske psykologer Arnkil og Seikkula, med uddrag fra deres bog *"Åben dialog i relation praksis"* (2012), bidrage til nuancering af det horisontale perspektiv i dialogen.

5.2. Invitationen ind i det dialogiske rum

I Madsens kommunikations- og dialogforståelse integrerer hun forskellige teorier. Hun er inspireret af en række teoretikere, der på forskellig måde bidrager til hendes udlægning af, hvorledes man bør / kan agere i det dialogiske rum, og hvordan man takler en kommunikation der fejler – en dialog som er i "horisontale vanskeligheder". Hvorledes søger praktikerens at skabe/genskabe en gensidig forståelse.

³⁷ Systemteori: *"Et system er en organiseret samling elementer, som er indbyrdes forbundne (afhængige) og dermed udgør en struktureret helhed"* (Filosofisk Leksikon, 2008, s. 462).

Til dagligt formår vi mennesker at omgås og herigennem samtale nogenlunde uproblematisk. Der kan opstå misforståelser, fejltolkninger, m.m. i forbindelse med et givent samtaleemne, hvilket kan resultere i, at vi bliver irriteret, sure på hinanden, føler os trådt på osv. og får dermed flyttet fokus fra selve indholdet af samtalen til forholdet – altså fra sagen til relationen (og personerne). Når man f.eks. i en gruppe, om det er et sammentørnet personale eller fagpersoner, der er fremmede for hinanden skal drøfte nogle essentielle spørgsmål, der forekommer alle væsentlige og derigennem også skaber en rørelse ift. det givne emne, så kan det blive utrolig svært at forblive sagsorienteret. De forskellige positioner og roller, deltagerne dels varetager og indtager, forpligter måske til at fastholde indsigter og standpunkter, der vanskeliggør en nysgerrig og undersøgende holdning. Manglende tillid til at den anden vil eller kan forstå den talende kan opleves som en krænkelse. Sker dette, bliver det hurtigt til en diskussion om at have ret, i stedet for en undersøgende dialog.

Madsen påpeger her, *”at det netop er her der så er brug for, at reparere, justere og lære af egne erfaringer”* (Ibid:56). For at man som praktiker, og såvel også gruppen, kan reparere, justere m.m., som Madsen beskriver det, er det centralt, at alle deltagerne er samarbejdsvillige – altså faktisk ønsker, at det skal lykkes og aktivt søger, at skabe den gensidige forståelse, som er omdrejningspunktet. Det er i sådanne situationer, ifølge Madsen, *”at dialogen har sin berettigelse”* (Ibid:56). Dialogen er, ifølge Madsen, en eksklusiv udgave af samtalen og fungerer som et erkenderedskab, hvor den dialogiske hjælper er en fødselshjælper for denne erkendelse (Madsen:2016:213). Dette kan sammenlignes med Hansens måde, at omtale en sokratiske dialog på, og hvorledes praktikerne fungerer som jordmoder gennem den sokratiske fødselsteknik - også beskrevet i kap. 3.

Men, hvis dialogen har til formål at fremme vores forståelse/erkendelse og skabe gensidig forståelse, kan man således spørger sig selv hvordan. Her mener Madsen, at svaret må ligge i det, hun kalder dialogiske forholdemåder³⁸. Det er en liste af mulige måder at forholde sig til dialogen, som hun har udviklet gennem flere års arbejde. Nogle af disse er bl.a. sikring af et fælles tredje, som bliver forklaret i næste afsnit 5.2.1. *Kommunikationstrekanten*. Det omhandler eksempelvis gennemsigtighed. At hensigter og begrundelser for at gå ind i en dialog er kendte. Der må ikke være skjulte dagsordener blandt deltagerne.

Ligeledes bevares gennemsigtigheden i alle synspunkter, argumenter og positioner, som deltagerne indtager. Eksplicit metakommunikation – dvs. man kommunikerer aktivt om den måde, der samtales

³⁸ Se Bilag kap. 11, afsnit 11.7. Dialogiske forholdemåder.

på. Man forlader dialogen omkring indholdet, og drøfter forholdet mellem dialogens parter og hvordan det udvikler sig i samtalen (Ibid:214).

5.2.1. Kommunikationstrekanten

Jeg har nu, ganske kort, beskrevet samtalen, som én måde at kommunikere på. I forlængelse af denne samtale forståelse, vil jeg nu gå videre til selve dialogen og hvorledes den skal forstås i denne sammenhæng. Dialogen er, ifølge Madsen, en særligt krævende og eksklusiv udgave af samtalen, som jeg beskrev den i afsnittet ovenfor. Her er de involverede parter først og fremmest ude på, at forstå hinanden og at gøre sig forståelige overfor hinanden. Altså, at klargøre og afklare kommunikationen for at skabe indsigt om det fælles tredje som parterne drøfter. Madsens definition på dette er en *"forståelsesorienteret samtale"* (Madsen:2012:6). Hun klargør, at de involverede må *"sætte deres magtbestemte, kontrolorienterede og strategiske hensyn uden for parentes – eller de må gøre dem fuldt offentlige, ideelt og principielt set. Det svarer til refleksive samtaler"* (Ibid:6). Den forståelse som dialogen her stræber efter, kan altså både vedrøre de involveredes omverden og dem selv (Ibid:7).

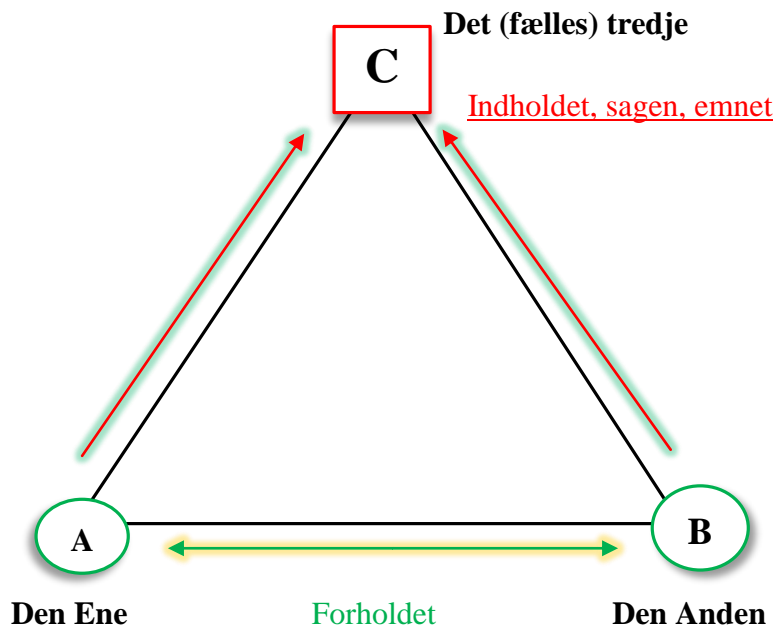
Jeg vil nu inddrage kommunikationstrekanten ud fra dialogens forudsætning om gensidig forståelse. Med denne forudsætning mener jeg mere præcist, dér hvor dialogens finder sin berettigelse, som tidligere beskrevet.

Oprindeligt omformede Madsen *"den pædagogiske trekant"* fra Løvlie ³⁹ (1984) til *'kommunikationstrekanten'*, og har siden videreudviklet modellen i teori og praksis (Madsen:2002:154). Som beskrevet i kapitel 2. afsnit 2.1.1, er dette speciales model; Dialogens to perspektiver inspireret af Madsens *'kommunikationstrekant'*. Ligheden imellem disse to er bl.a. at begge forholder sig til både dialogens indholds – (vertikale) og forholdsmæssige (horisontale) perspektiver. Kommunikationstrekanten opererer som sagt med (C) sagen – indholdet / sags perspektivet samt (A) modtager og (B) afsender, som er to personer, der kommunikerer om en given sag (C).

Derved er der altså et forhold mellem (A) og (B) – altså det relationelle perspektiv i dialogen. Altså taler den Ene (A) og den Anden (B) sammen om det *muligvis* fælles tredje (C). Her ses det evige

³⁹ Lars Løvlie; er en norsk pædagogisk filosof der har udviklet *"den pædagogiske trekant"* (1984) (Madsen, 2002, s. 154)

trekantsforhold mellem (A), (B) og det fælles tredje (C). Dette tredjeled er det indhold, den sag, eller det problem der tales om, men nødvendigvis ikke er enige om. Endvidere kan parterne, så at sige, tale forbi hinanden, uden at det umiddelbart opdages. Det kan ses på den kommende illustration, hvor forskellen mellem indhold og forhold er markeret (Madsen:2012:6).

Model: 'kommunikationstrekanten'. (Ibid:6)

Ifølge Madsen forudsætter dialogen bestemte måder at forholde sig på, over for sig selv (A), den Anden (B) og det fælles tredje (C) (Ibid:7). Der vil derfor, i næste tekstafsnit, komme en beskrivelse af de dialogiske forholdsmåder for, at give en dybere forståelse for dynamikken i dialogen, de involverede og det fælles tredje – sagen. De involverede parter må anerkende, at man godt kan forstå uden, at være enige. Dette er to forskellige ting. Og i forlængelse heraf; være åbne for at ændre holdning. Altså lade sig overbevise af den Anden (B).

Endvidere må (A) og (B) forholde sig nysgerrigt, undersøgende og udforskende over for tredjeledet (C) og søge, at undgå at være vurderende og moralsk fordømmende i deres kommunikation til den anden. De må også være bevidste i deres perspektiv, kunne sætte sig i hinandens position, være

empatiske og påtage sig hinandens vinkler på sagen. Her inddrager Madsen begrebet kognitiv *decentrering*⁴⁰, der betyder at betragte en situation ud fra flere mulige perspektiver (Madsen:2012:7).

De må endvidere kunne formå at veksle tydeligt mellem, når de ”befinder sig” *hos sig selv, hos den anden* og ude i *det fælles tredje*. At befinde sig *hos den anden* svarer til, at man er aktivt lyttende. Skal aktiv lytning have nogen værdi, må den ikke gå på tværs af ens egne personlige holdninger. Den kan ikke bare blive en "udenpå klistret" teknik, hvor vi siger én ting, men mener og føler noget andet. Forsøger vi på det, vil vi nok hurtigt blive gennemskuet. Vi kan ikke blive gode aktive lyttere, uden at vi er i stand til at føle og vise ægte respekt for andres personlige værd. Det vil sige, at vi respekterer de følelser og meninger, som andre har, og at vi har tillid til, at de kan tænke og vurdere selvstændigt. Det er min erfaring, at aktiv lytning kan føre til ændringer i folks holdninger over for sig selv og andre, og kan gøre folk mere åbne, mindre defensive og mindre fordomsfulde. Når man lytter aktivt og sensitivt til andre mennesker, vil det have den virkning, at de lytter mere opmærksomt til sig selv. På den måde klarer de bedre at få fat i, hvad de selv tænker og føler. Medlemmerne i en gruppe vil blive bedre i stand til at samarbejde, udveksle synspunkter og erfaringer.

De må endvidere tillade sig selv og hinanden at metakommunikere verbalt. Altså tale om deres indbyrdes forhold til hinanden og sagen, deres kommunikation, om konteksten og rammerne for deres kommunikation. Ifølge Madsen kan dette lyde enkelt nok, men hun påpeger, at der her ofte findes barrierer og tabuer mod eksplicit metakommunikation (Ibid:8). I sidste ende må de også hele tiden stræbe efter, at der netop er et fælles tredjeled, at de faktisk taler om den samme sag, det samme problem, m.m. Hvis der skulle opstå problematikker i kommunikationen, i en søgen efter dette fælles tredjeled, forklarer Madsen, at det kan virke afvæbnende, hvis de involverede hver især reflekterer over deres egen position. Som eksempel; hvordan har jeg selv bidraget til, at dialogen ikke fungerer? Ved at være reflekterende⁴¹ på denne måde, inviterer man således den anden til at erkende et medansvar (Ibid:8).

Madsen tilføjer afslutningsvist, at; ”*dialogens nærmere art afhænger af tredjeledets karakter*” (Ibid:8). Det vil altså sige, at hvis den Ene (A) og den Anden (B) taler om et fælles tredje (C), der består af aspekter af den Anden (B). Eksempelvis hendes liv og eksistens, hende selv, hendes

⁴⁰ *Decentrering*; at kunne anskue en situation/et sagsforhold fra flere perspektiver. (Psykologisk-pædagogisk ordbog, 2008, s. 83)

⁴¹ Her ses det reflekterende som en indre dialog, der er et særtilfælde af indre kommunikation. I den indre dialog er personen optaget af at forstå og erkende enten sig selv eller sin omverden (Madsen, 2012, s. 8)

problemer, eller noget helt andet der indeholder en henvisning til (B). Så ses det som nærliggende med en empatisk dialog, hvor (A)'s indføling med (B) er afgørende forholdemåde. Når emnet for dialogen er den Anden, er betydningen af anerkendelse afgørende. Ja, nærmest "dobbelt" idet anerkendelsen omfatter såvel den Anden i relationen, som den Anden som sagen der drøftes.

Jeg har nu beskrevet én måde, hvorpå man kan forholde sig til dialogens to perspektiver, med kommunikationstrekanten som forklarende moment. I forlængelse heraf, og som supplement hertil, vil jeg nu, i det kommende afsnit, inddrage, hvorledes man kan forholde sig i det dialogiske rum og hvad der menes med at kommunikere 'over og under stregen'.

5.2.2. At kommunikere over og under stregen

Madsen betegner sig selv, som tidligere beskrevet, dialogisk orienteret, og mener herigennem, at *"dialogen er en reflektiv, forståelsesorienteret samtale, som man fører med sig selv i en indre dialog eller med andre i en ydre dialog"* (Madsen:2016:213). Man inviteres altså ind i, hvad Madsen beskriver som, et *"dialogisk og reflektivt rum"*. Her er det både den indre dialog (altså en talen med dig selv / en reflekteret tænkning) og ydre dialog (en samtalen med andre) som finder sted, og målet her er den forståelsesorienterede samtale (Ibid:213).

Inden jeg fortsætter, vil jeg lige forklare Madsens brug af begreber/terminologi, således der ikke opstår forvirring undervejs i denne beskrivelse. I hendes bog *"Processer og procesledelse"* (2016) kap. 10. nævner hun to forskellige måder at arbejde med dialogen og deltagerne på. Nemlig at arbejde 'over stregen' og 'under stregen'. Her menes mere præcist, at man i arbejdet 'over stregen' beskæftiger sig med et område, hvor det rationelle råder, hvilket gør det muligt gennem dialogen at nå til erkendelser vedrørende et givet spørgsmål. Denne måde at tilgå dialogen som praktiker står i kontrast til, hvad Madsen beskriver som en version, der orienterer sig ud fra en mere psykodynamisk tankegang, hvor praktikerens, her gennem sin interventionsform, også har fokus på, og lader nogle af processerne foregå, 'under stregen' – som er det ubevidste/uopdagede. Det er således 'under stregen', at de irrationelle følelser og reaktioner har frit spil.

Over stregen: det 'synlige' eller det der kan synliggøres og erkendes af deltagerne.

Under stregen: det 'usynlige' – ubevidste – som ikke umiddelbart kan erkendes af deltagerne.

I en helt anden form for samtale, eks. eksistentiel psykoterapi, kan fortrængte hændelser, som faktisk er hændt personen, komme til syne i erindringen hos personen. De har tidligere været ubevidste, men

via terapirelationen bliver de åbenbaret, så de bliver muligt at forholde sig til åbenlyst – altså som en erkendelse af fortiden. (Dette er blot en afstikker, som ikke yderligere bliver belyst i denne sammenhæng.

Dette er altså to forskellige måder, at arbejde med dialogen og en gruppe på. Madsen, og jeg selv, tager udgangspunkt i arbejdet med deltagere 'over stregen' (Ibid:213-14). Dette skyldes, for mit vedkommende, at fokus 'under stregen' både vil kræve mere praksis erfaring at arbejde med de processer, der finder sted her, og dertil større teoretisk viden inden for psykologiske metoder/teorier.

5.2.3. Det metaforiske hus og det dialogiske rum

Madsen bruger en metaforik omkring det dialogiske rum i en organisation, som jeg, i min læsning, fandt utrolig brugbar i forbindelse med mine refleksioner over tidligere dialoggrupper i min praktikperiode. Men i særdeleshed i de overvejelser jeg har gjort mig løbende, gennem dette speciale, i forbindelse med, hvorledes praktikerne samt deltagerne skal/bør forholde sig til dialogen med dens to perspektiver.

Denne metaforik omkring det dialogiske rum kan forklares således: En personalegruppe i f.eks. en organisation har deres eget dialogiske rum at opholde sig i. At opholde sig i dette rum kræver ikke nødvendigvis støtte fra en praktiker. Praktikerne er kun nødvendig, hvis relationerne imellem deltagerne er præget af problemer og konflikter. Er deltagerne, der befinder sig i dette rum, klar til, at indgå i en dialog sammen, eller har de evt. behov for nogle guidelines inden? (Ibid:214). Madsen bruger her endnu en illustrativ model som forklarende moment for dette, som hun kalder '*Organisations metaforiske hus*'⁴².

Den kan forklares således: En virksomhed eller organisation tænkes som et hus, der indeholder forskellige rum, som personalets bevæger sig rundt i. Disse rum har hver deres funktioner, strukturer og processer. Madsen bruger bl.a. eksempler såsom det 'politiske rum', hvor man her tager beslutninger og tænker i strategier. Derudover er der f.eks. 'kantinen'. Her finder de sociale funktioner deres plads og tjener et vigtigt formål. Her tales der sammen om løst og fast, privat og professionelt (Ibid:214).

Hvert rum i huset repræsenterer altså noget bestemt i organisation, og har et bestemt virke. Madsens model er et hus med flere etager, hvor der bl.a. er et loftrum, en 1 etage og et kælderrum, eller som

⁴² Se Kapitel 11. afsnit 11.5. Bilag 5: Organisationens metaforiske hus (Madsen, 2004)

Madsen beskriver det; ”de dunkle kælderregioner”. Dette rum svarer til de processer, der finder sted ’under stregen’ som beskrevet tidligere, og vi vil derfor ikke bevæge os derned. Derimod øverst oppe under tagstenene findes det dialogiske rum, på loftet, og dette rum kan personalet besøge som de lyster, ”*hvis ellers adgangsvejene dertil ikke er blokeret*” (Ibid:2016:214). Her menes mere præcist, at deltagerne altid kan indgå i en vellykket dialog med hinanden, hvis de altså er parate til at gøre det ud fra dialogens præmisser. Med disse præmisser mener jeg de dialogiske forholdemåder, som allerede er beskrevet tidligere⁴³. En af disse forholdemåder er bl.a. frivillighed⁴⁴. Man kan hverken beordres, eller tvinges til, at være i dette rum. Det eneste man er forpligtet til, i rummet, er at begrunde sine valg/handlinger/ord og efterlade de magt- og / eller konkurrenceprægede relationer, man kan have til hinanden. Hvis man alligevel skulle ende med at tage disse med sig ind i dette dialogiske rum, måske endda som en skjult dagsorden for dialogen, er det her vigtigt, at man igen husker gennemsigtigheden og gør ens intentioner åbenlyse for de andre deltagere. Skjulte dagsordner fremmer ikke dialogen, men nedbryder den.

Madsen taler her om, at hvis man skal kunne genoprette tilliden i en dialog, ifald skjulte dagsordner (modsat gennemsigtighed) alligevel har sneget sig med ind i rummet og udfoldet sig, må man italesætte de hensigter, der ligger til grund. Her ledes tankerne bl.a. tilbage til dette speciales kapitel 4., hvor Løgstrup bl.a. understreger: ”*At vise tillid betyder at udlevere sig selv. Derfor reagerer vi så voldsomt, når vor tillid misbruges.*” (Løgstrup:1962:17) Og når denne mistillid bliver skabt, bliver det til noget, der kræver en begrundelse for den ’negative’ hensigt med løggen. Det er derfor vigtigt at gøre dagsordenen gennemsigtig for resten af deltagerne. Denne gennemsigtighed er faktisk så central, at Madsen faktisk ser den som en dyd i det dialogiske rum. I denne proces kommer der både fokus på den indre og såvel ydre dialog, samt det fælles emne der drøftes. ”*Rummet genlyder af dialog [...] medlemmerne taler med sig selv og hinanden om sig selv og hinanden*” (Madsen:2016:216). Der er altså nu mulighed for at forholde sig nysgerrigt, og gå undersøgende og udforskende til værks. Dette skaber herigennem en mulighed for overblik, refleksion og en gensidig oplevelse af anerkendelse. Gruppen bevæger sig her mod en større klarhed og indsigt gennem det, at kunne indleve sig i hinandens verdner. For at dette kan lade sig gøre, er deltagerne nødt til at kunne sætte sig i den andens sted. Følelsesmæssigt såvel som kognitivt (Ibid:216).

⁴³ Se Bilag kap. 11. afsnit 11.7. Dialogens forholdemåder, s. 78.

⁴⁴ *Frivillighed*: Parterne vil dialogen – ikke nødvendigvis af lyst, men fordi de kan se nødvendigheden af at skabe erkendelse om en sag.

Når Madsen taler om det dialogiske rum og hvorledes dette rum ”ændrer mennesker ... [og giver dem] større klarhed og en mere nuanceret selv- og omverdensforståelse og bevidsthed om nye handlemuligheder” (Ibid:217), leder det mine tanker hen mod Hansens forståelse af den sokratiske dialog, at vi skal ud af terapirummet, hvor terapeut og klient sidder. Vi skal ud på altanen og se verden ske for vores øjne. Drøfte, hvad vi ser, som ligemænd. Vi skal erfare verden sammen. Vi bør altså altid, når vi befinder os i dette ’rum’ sammen, bestræbe os på, at skabe en fælles konsensus. Derfor er deltagerne nødt til, både at erkende og anerkende, at de følelser og indtryk som træder frem selvfølgelig har en vigtig plads i dialogen (Ibid:217). De bør her samtidigt være opmærksomme på, om disse indtryk og følelser hører hjemme i dette rum (Organisations dialogrum), eller om det hører hjemme i et af organisationens andre rum. Hvis deltagerne agerer ud fra disse principper, kan det ikke gå helt galt. Og, hvis det endelig går galt, skal vi – f.eks. praktikerens – blot være opmærksomme på dette, og dertil synliggøre dem. Eksempelvis ved, at italesætte hvad der er på spil. Det metaforiske hus og dialogiske rum er altså med til at tage deltagerne i hånden, og hjælpe dem til, hvorledes de bør forholde sig i dette rum for, at opleve den ideelle dialog, som Madsen kalder den. I begrebet om den ideelle dialog medtager Madsen ikke den sokratiske dialogs metodiske opbygning. Det er, efter min opfattelse, en mangel. Det ideelle må beskrives, ud fra praksis erfaringerne, som en dialog, hvor deltagerne er i stand til at skifte mellem det horisontale og vertikale perspektiv, alt efter om det horisontale perspektiv er nødvendigt for, at få fokus tilbage på det vertikale perspektiv – sagen. Herigennem vil dette kunne forebygge og hjælpe til, i selve situationen, hvis der skulle opstå kontroverser, og sørge for, at deltagerne kan forblive sagsorienteret i bedste filosofiske/sokratiske forstand.

Sammenfattende kan det siges, at Madsen opstiller nogle mulige greb til, hvorledes man kan handle både som praktiker og deltager, når man befinder sig i det dialogiske rum, og hvordan praktikerens her kan forsøge at 'lokke' deltagerne til at indgå i en dialog på dialogens præmisser. Altså en forståelse for, hvordan vi taler sammen og hvad vi taler om. Hvor de to modeller – rum og hus metaforen – fungerer som forklarende og orienterende element, der gør den genside forståelse mulig.

For at forebygge eller afklare eventuelle vanskeligheder før selve dialogen starter, kan tiltag iværksættes. Det handler næste kapitel om.

5.2.3. Den foregribende dialog

Madsen gør bl.a. brug af de finske psykologerne Tom Erik Arnkil⁴⁵ og Jaakko Seikkula⁴⁶, i hendes dialogiske forståelse. Arnkil og Seikkula binder en slags metaforisk sløjfe, i min forståelse, af Madsen. Selvom de primært bevæger sig inden for det psykiatriske behandlingsregi ift. den dialogiske praksis, sætter de, ligesom Madsen, fokus på, hvorledes man i mødet med den Anden, husker på, hvorledes anerkendelse og respekt for dennes særegenhed, og dét at denne altid vil opleve verden/den givne sag fra en anden position end en selv, er den grundlæggende relation. Denne relation, og dets udtryk, er på den måde transcendent for dialogen, såvel som den nødvendiggør dialogen (Arnkil & Seikkula:2014:229). Denne form for dialogisk orientering kan dog gå tabt på trods af, at vi allerede fra fødslen indgår i dialogiske relationer. Madsens udlægning af kommunikationstrekanten, samt det metaforiske hus, er én måde, man kan forholde sig til, forstå og herigennem forsøge, at genoprette og pleje det dialogiske rum således, at deltagerne faktisk kan beskæftige sig med det, de mener er formålet med dialogen – det emne der er valgt til drøftelse.

Endvidere taler Arnkil og Seikkula om foregribende dialoger, der grundlæggende handler om fokus på afklaring af de vanskeligheder, samt uklarheder, der ved lethed kan opstå, f.eks. i en personalegruppe, der rummer forskellige forståelser, behov og ønsker. Og som man forsøger at 'løse / opløse', inden den egentlige dialog finder sted (Ibid:87) – altså en metakommunikation. De har hertil beskrevet nogle vigtige elementer i den foregribende dialog, som jeg, ganske kort, vil beskrive.

- *"Foregribende dialoger giver masser af plads til indre dialoger. I virkeligheden er det jo de indre dialoger, som står i centrum. Det er svært at lytte, hvis man er uenig eller oplever, at den beskrivelse, den anden giver, er fordomsfuld, utilstrækkelig osv. Deltagerne siger ofte bagefter, at de måtte bide sig i tungen for ikke at kommentere"* (Ibid:88).

Det er netop her, at respekten for den andens anderledes-hed samt anerkendelse er centralt samt det, at kunne lytte i stedet for at afbryde fortællingen. Afbrydelser forstyrrer nemlig ikke kun den talendes fortælling – den ydre dialog – men også den indre. Og det er bl.a. et knudepunkterne i de foregribende dialoger; nemlig de indre dialoger der finder sted hos de lyttende deltagere og selvfølgelig også hos

⁴⁵ Tom Erik Arnkil er uddannet samfundsforsker samt lærer, og ansat som forskningsprofessor ved Finlands nationale institut for sundhed og velfærd (Arnkil & Seikkula, 2014).

⁴⁶ Jaakko Seikkula er uddannet klinisk psykolog samt familieterapeut, og ansat som professor ved Institut for Psykologi på Jyväskylä Universitetet, Finland (Ibid., 2014).

den der taler. Den talendes indre dialog bliver dog, ifølge Arnkil og Seikkula, oplevet anderledes, da den bliver styrket igennem praktikerens måde at spørge ind til / gentage det fortalte. Feedbacken stimulerer hans indre dialog, både, hvad angår indhold, som måden han ”taler til sig selv på”. Herigennem får ikke kun fortælleren, men også de lyttende deltagere, nemmere ved at holde styr på egne tanker (Ibid:86-88). Her ses eksempelvis ligheder mellem Hansens beskrivelse af den filosofiske praktikers rolle i den sokratiske dialog, hvor praktikerens netop ved brug af bestemte spørgeformer forsøger, at hjælpe deltagerne til at nå til en ny forståelse. Dog er Arnkil og Seikkula mere fokuserede på at få afklaring hos deltagerne og undgå at dialogen mislykkes. Fokus er mere på det horisontale perspektiv. Hvor Hansen er mere interesseret i en saglige drøftelse af en sag, ud fra det vertikale perspektiv i dialogen.

Jeg vil nu gå til næste kapitel, der omhandler en beskrivelse af dette speciales samarbejdspartner. Dette for at give læseren en forståelse for, hvad det er for en platform / praksis der arbejdes ud fra, og dertil, hvilket personale denne indeholder.

6. Praksisfeltet

På baggrund af den teoretiske gennemgang, samt de overvejelser jeg har gjort mig igennem denne bearbejdelse, ønsker jeg at iværksætte en praktisk undersøgelse af disse overvejelser, og i forbindelse med min udarbejdelse heraf, har jeg fundet det væsentligt, at samarbejde med det kommunale tilbud; Ungerådgivningen i Aalborg. Jeg vil i dette kapitel præsentere dette praksisfelt, samt begrunde for mit valg af Ungerådgivningen som samarbejdspartner.

Jeg har, som beskrevet tidligere i introduktionsafsnittet, gennem 3 måneder beskæftiget mig med denne organisation – nærmere bestemt Familiebehandling, og har derigennem fået et indgående kendskab til dette praksisfelt. Det var et praktikophold med fokus på at tilføre organisationen filosofisk værdi. Dette forsøgte jeg gennem Sokratiske dialoger med personalegruppen på familiebehandlingsafdelingen. Samarbejdet, såvel som den proces jeg gennemgik, rejste nogle overvejelser ift. den sokratiske metode og dens brug i praksis, som resulterede i dette speciale. Det forekom mig derfor som et åbenlyst valg, at arbejde videre med denne organisation, og have dem som samarbejdspartnere i forbindelse med udarbejdelsen af dette speciale.

6.1. Ungerådgivningen

Ungerådgivningen er en organisation, der befinder sig i Aalborg midtby, og er et kommunalt tilbud til børn/unge, som bor i Aalborg kommune. Organisationen rummer tre forskellige afdelinger, der har børn, unge og forældre som målgruppe. De forskellige afdelinger er; Familiebehandlingen (unge 12-18 år), Den Åbne Rådgivning (unge 14-18 år) og Længerevarende Rådgivning (unge 18-26 år). Organisationen består af en leder, socialrådgivere, psykologer og pædagoger – alle med forskellige terapeutiske efteruddannelser. Derudover en sekretær. I forbindelse med dette speciale er den konkrete samarbejdspartner: Den Åbne Rådgivning. Derfor vil de ovennævnte afdelinger ikke blive uddybet yderligere i næste afsnit.

6.2. Afdeling og personalegruppe

Den Åbne Rådgivning er en afdeling, hvor man kan få anonym rådgivning op til 4 gange, med en uddannet rådgiver. Har man derefter brug for mere hjælp end de 4 samtaler, bliver man henvist til yderligere individuelle samtaleforløb i Ungerådgivningen. Samtaleforløbet kan derefter bestå af et forløb på op til 12 samtaler (inklusive de 4 indledende samtaler), som varer ca. 1 time pr. gang.

Forældre vil blive orienteret om, at man går i samtaleforløbet i Ungerådgivningen, men vil kun få orientering om indholdet af samtalerne, hvis den unge godkender dette.

Nogle af de ofte oplevede problematikker hos Den Åbne Rådgivnings målgruppen er bl.a.: Problemer ift. uddannelse eller i familien, følger af diagnoser som angst, depression, m.fl. Derudover ensomhed, håbløshed, selvmordstanker, misbrug hos den unge eller forældrene, kriminalitet m.m. Altså en masse forskellige problematikker som opleves udfordrende i ungdomslivet.

Denne præsentation, af specialets samarbejdspartner, leder nu hen imod kommende kapitel 7, Empirisk afsnit, også kaldet; Det praktiske eksperiment. Her vil en beskrivelse af dette praktiske eksperiments tilrettelæggelse, afvikling samt evaluering finde sted, som siden hen vil munde ud i kapitel 8. Diskussionsafsnittet. Jeg vil her inddrage mere konkrete uddrag, både af evalueringerne, såvel som mine egne observationer (som bliver inddraget i kapitel 7, og er at finde i bilagene). I forlængelse heraf inddrages de gennemgåede teorier i de foregående kapitler, med henblik på, at komme med et svar på specialets problemformulering.

7. Empirisk afsnit– Det praktiske eksperiment

I forbindelse med mit praktiske eksperiment har jeg gjort brug af forskellige metoder til at indsamle data. Disse har bl.a. været observationer, lydoptagelser og slutteligt et kvalitativt slutevalueringskema. Jeg valgte at gøre brug af lydoptagelser under selve dialogforløbet med personalet, med henblik på, at bruge dette både som dokumentation for selve processen, samt til at kunne gennemgå det, på senere tidspunkt, hvis det skulle være nødvendigt ift. beskrivelse af processen.

Tilrettelæggelsen, samt afviklingen af det sokratiske forløb med personalet, strakte sig sammenhængene over 5 uger. Efter afslutning på forløbet, sendte jeg via mail slutevalueringskemaet til hver af deltagerne. Dette var udarbejdet som kvalitative spørgsmål, med det fokus, at få deltagerne til at svare uddybende og ærligt på de stillede spørgsmål, samt give mig en dybere indsigt i, hvad de havde fået ud af dialog-processen samt, hvorledes de havde oplevet min håndtering af processen.

7.2. Tilrettelæggelse af det dialogiske forløb

Det var fra begyndelsen vigtigt for mig, at inddrage Ungerådgivningen så meget som muligt. Jeg var så heldig, pga. mit forrige dialog-projekt med en anden afdeling hos dem, at de allerede havde et kendskab til mig. Både som person og praktiker, samt til den sokratiske dialog. Derfor gjorde det introduktionen og tilrettelæggelsen nemmere. I særdeleshed på baggrund af anbefalinger fra den anden afdeling, jeg havde beskæftiget mig med.

I første omgang valgte jeg at forelægge min ide for lederen af organisationen for at høre, om et sådan dialogforløb kunne have interesse for den givne afdeling. Efter positiv tilbagemelding fik jeg sammensat en præsentation, og fremlagde denne derefter for personalegruppen. Her mødte jeg en enstemmig åbenhed og interesse. Derefter gav jeg dem til opgave, at finde et spørgsmål de kunne være interesseret i at undersøge i fællesskab, og sende det til mig via mail. Personalet blev enige om spørgsmålet: *Hvad er den gode ungdom?*

7.2. Afvikling af det dialogiske forløb

Som beskrevet tidligere i dette speciale har der været nogle tidsmæssige begrænsninger, i forbindelse med mit praktiske eksperiment. Dette har betydet, at jeg har været nødt til at gå på kompromis ift. længden af de sokratiske dialoger med personalegruppen. Hvilket jeg har taget med mig i mine overvejelser af, hvorledes processen har udfoldet sig på baggrund heraf. Det havde været en fordel at have haft mere tid til forløbet med dem, da det kræver tid at afvikle en gruppe-dialog og nå ind til den 'rette form' for filosofien, og derved forholde sig til både det vertikale og horisontale perspektiv i dialogen. Det var de forudsætninger jeg arbejdede ud fra.

Inden selve den sokratiske dialog fandt sted, lavede jeg en præsentation. Denne præsentation var ikke kun for at præsentere dette sokratiske dialogforløb, samt dets formål, men også for at skabe et slags dialogisk fundament inden vi begav os i kast med selve forløbet. Dette fundament skal forstås som den foregribende dialog jf. Arnkil og Seikkula. Derudover introducerede jeg dem for 'det metaforiske hus' jf. Madsen med henblik på, at forebygge misforståelser og forvirring omkring dialogens to perspektiver. Hvad der her menes mere bestemt vil blive uddybet i diskussionsafsnittet.

Selve den sokratiske dialog fandt sted over 3 gange, med en længde på 3 timer pr. gang. Det følgende tekstafsnit vil afspejle korte uddrag af dette forløb. Mere specifikt; en beskrivelse af tema, spørgsmål og mine egne observationer derfra, for, at give læseren indblik i processen, forinden jeg, i næste kapitel, begiver mig ud i en diskussion af eksperimentet, samt specialets begrundede teorier om dialogens to perspektiver. I næste underafsnit vil dele af deltagernes evalueringer indtræde, og brudstykker heraf vil inddrages i diskussionsafsnittet.

Der var 7 deltagere i gruppen, med forskelligt fagligt bagland. Disse var henholdsvis socialrådgivere, psykolog og koordinator. Denne gruppe valgte at beskæftige sig med temaet; ungdom. Og begrænsede dertil, at ungdommen, ifølge dem, fandt sted mellem 12-25 år. Hvilket også passede med målgruppen for deres arbejde i afdeling. De nåede derefter frem til at beskæftige sig med spørgsmålet: *Hvad er den gode ungdom?*

Inden vi begyndte på de forskellige runder i den sokratiske dialog, udleverede og gennemgik jeg de sokratiske regler, spørgeformer samt dyder i papirform. Og foreholdt dem, at disse kunne være behjælpelige i processen. De kunne støtte sig op af disse, hvis det blev nødvendigt. De fik efterfølgende ca. 10 minutter til at gennemse papirerne og evt. lave egne noter hertil.

Den fænomenologiske runde:

Herefter kom vi igennem de forskellige 'sokratiske runder' som allerede er beskrevet i kapitel 3. afsnit 3.1.1. Nu er fokus 'den fænomenologiske runde', hvor, hver deltager kom, med den fortælling de mente svarede på spørgsmålet om; hvad den gode ungdom var for dem. Dette resulterede i 7 forskellige fortællinger. I denne runde blev nogle af deltagerne meget berørte, og reagerede ved at græde. Nogle i forbindelse med deres egen fortælling og de minder der pludselig dukkede op, andre i forbindelse med at være tilhører. Der var en tydelig berørthed hos alle deltagerne. To så meget at de blev tårefulde og græd højlydt. Trods denne berørthed, de følelsesmæssige udbrud, formåede alle at holde fokus på sagen.

Senere oplevede jeg imidlertid, i 3 ud af de 7 fortællinger, at deltagerne begyndte, at komme væk fra sagens kerne; 'hvad er *den gode* ungdom'. Man begyndte at tale om negative sider i sine ungdomsår. Her gjorde jeg brug af Hansens spørgeformer for, at få deltagerne tilbage på sporet – dialogens ærinde. Eksempler på dette vil være at finde i kapitel 8, afsnit 8.3. *Dialogiske dyder inden for det vertikale- og horisontale perspektiv*. Jeg tog altså stilling til, at deltagerne var på vej væk fra selve sagen og var indirekte ledende for, at få dem til at forholde sig til emnet. Jeg vil her mene, at jeg både gjorde brug af Hansens spørgeformer til, at holde deltageren på sporet samtidigt med, at jeg brugte Madsens greb om forholdskommunikation til, at lede dem tilbage på en 'ikke-krænkende' måde jf. Honneth. Dette illustreres i afsnit 8.3.

Det skal det bemærkes, at når man fænomenologisk tager et emne op som 'den gode ungdom', så kan man risikere, at ubehagelige minder, som man måske gennem årene har skubbet væk, muligvis kommer frem i fortællingen. Her kan en krænkelse af fortælleren finde sted, hvis man, uden hensyn stopper dem i deres fortælling og retter dem ind. Praktikerens udviser anerkendelse af deltagerne ved, at lade dem fortælle færdig, selvom det nødvendigvis ikke har noget med sagen at gøre, men tydeligvis har en betydning for dem og som gør, at de mister fokus for dialogens emne.

Den hermeneutiske runde.

Derefter, i den hermeneutiske runde, blev én fortælling udvalgt til at arbejde videre med i gruppen. Fortællingen blev genfortalt således deltagerne havde mulighed for at spørge ind til, og få uddybet, og nuanceret fortællingen. Der blev her arbejdet hermeneutisk i den forstand, at deltagerne fik mulighed for, at fortolke fortællingens mening og, gennem de forskellige spørgeformer, at forstå denne meningen. Her noterede jeg de begreber ned som kom frem i denne udspørgning. Disse var

bl.a. tilhørsforhold, betydning, anerkendelse, tryghed, samhørighed, fællesskab, nærhed, fysisk nærvær m.m.

Den begrebsanalytiske runde.

Efter den hermeneutiske runde kom vi således til den begrebsanalytiske. De skulle her lede efter hovedudsagn i den udvalgte fortælling. Fortællingen blev delt op i punkter, hvor de derefter knyttede nogle begreber til hvert punkt, som de synes var på spil netop der. Nogle af disse var; at kunne være sig selv, fællesskab, tilhørsforhold, forbundenhed, samhørighed, tryghed, fysisk nærvær, anerkendelse, nærhed, og at føle sig betydningsfuld.

De blev løbende bedre til at gøre brug af spørgeteknikkerne. Til trods herfor, tog det dem nogen tid at blive enige i, hvad de forskellige begreber betød, og hvordan de forstod dem hver især. Jeg observerede at de blev frustrerede og irriterede på hinanden. Dette måske fordi nogle ikke følte sig forstået i deres udlægning af begrebet, eller simpelthen fordi, man gerne ville have ret. Der opstod bl.a. en større diskussion mellem to deltagere, der ikke kunne blive enig om, hvorvidt der i fortællingen var tale om fysisk nærvær eller nærhed og om, hvorvidt det var to forskellige ting. Det brugte de meget tid på at diskutere, og jeg var flere gange nødt til at bryde ind, ikke kun som filosofisk praktiker, der skulle få dem tilbage på sporet, men blev faktisk nødt til at stoppe processen og bruge nogle greb til at håndtere situationen. Hvorledes jeg håndterede dette, og hvilket greb jeg gjorde brug af, vil blive uddybet senere i kapitel 8. Diskussionsafsnittet.

Jeg har nu, indtil videre, kommet med en kort generel beskrivelse af afviklingen af forløbet, samt nogle af mine observationer og tanker herom. Nu vil jeg inddrage nogle af slutevalueringssvarene i næste afsnit, med henblik på at konkretisere, hvor deltagerne selv oplevede vanskeligheder i processen, og efterfølgende behandle disse i diskussionsafsnittet.

7.3. Evaluering af forløbet

”Evaluering betyder i al sin enkelthed, at standse op midt i eller efter sine gøremål og vurdere om resultaterne står i fornuftig forhold til hensigt og anstrengelser” (Albæk:2001).

En slutevaluering er summativ⁴⁷, og giver ikke mulighed for praktikerens at ændre noget for deltagerne i det aktuelle dialogforløb, men skaber rammerne for en revidering af forløbet, med henblik på mulige

⁴⁷ *Summativ evaluering*; En summativ evaluering anvendes på forløb efter deres gennemførelse og er i modsætning til den formative evaluering der laves undervejs. (Psykologisk pædagogisk ordbog, 2008, s. 457)

ændringer i fremtiden. Evalueringsskemaet⁴⁸ er tilrettelagt kvalitativt, med spørgsmål, der henvender sig til det overordnede forløb med personalegruppen. Man kunne med fordel sagtens have gjort brug af en dialogisk evaluering med deltagerne gennem f.eks. et tilrettelagt interview. Jeg valgte dog at lave et evalueringsskema med spørgsmål, udarbejdet på baggrund af et ønske om, at finde ud af hvorledes deltagerne havde oplevet forløbet og i særdeleshed, hvordan vertikale samt horisontale forhold kom til udtryk i dette forløb. Det kan undre læseren, hvorfor jeg på intet tidspunkt spørger ind til mit dialogiske udgangspunkt, hos forsøgsgruppen, men her vil jeg blot minde om specialets problematik, og derfor højere prioriterede fokus. Den sokratiske dialog som platform for dialogisk erkendelse, er *ikke* specialets fokus. Rettere, er det når den sokratiske dialog "vej til erkendelse", bliver forstyrret af horisontale udfordringer, der er dette speciales fokus. Altså er det med vilje ikke op til evaluering, hvorvidt den sokratiske dialog, i sig selv, har haft føltes for forsøgsgruppen, men i stedet, hvordan de relationelle greb har virket dialogformen på vej.

Nedenstående evalueringssvar er udpluk fra selve evalueringerne, som er at finde i bilag. Deltagerne bestod af en psykolog, nogle socialrådgivere, en pædagog og en koordinator. Selvom der deltog 7 i dialogforløbet, fik jeg kun 6 evalueringer tilbage, da den sidste deltager (pædagogen) blev sygemeldt kort tid efter forløbet. De forskellige socialrådgivere har fået et bogstav hver, så der kan kendes forskel på deres udtalelser, når disse evt. bliver inddraget og udfoldet i diskussionsafsnittet.

- **Hvordan har du oplevet min rolle som facilitator af dialogerne?**

- Psykologen: ”Jeg oplevede, du var rigtig god til at bringe nye synspunkter og vinkler på banen og få os til at reflektere ud over det, vi selv havde tænkt. Du udviste stor respekt for det emne, vi havde valgt og det smittede af på os”.
- Koordinater: ” Den var god – du brød ind når det var nødvendig og stillede spørgsmål der fik os til at uddybe og reflektere. Jeg tror det er nødvendigt med en facilitator udefra til at styre en sådan dialog”.

- **Var der begivenheder og / eller initiativer som henholdsvis fremmede - eller forsinkede dialog processen? Hvilke?**

⁴⁸ Evalueringsskemaet vil være at finde i Kap. 11: Bilag, afsnit 11.8. s. 80.

- Psykologen: "Når man blev meget personlig med, hvad den gode ungdom var for den enkelte, skyggede det måske lidt for processen, der hvor man skulle forsøge at forholde sig mere kritisk/objektivt til "resultatet". Når der blev stillet uddybende/kritiske spørgsmål fra dig, hjalp det os tilbage på sporet".

- Socialrådgiver A: "Ja, når der ikke bliver lyttet nysgerrigt til andre, og det kun er ens egen holdning der skal frem".

- Socialrådgiver B: "Den store udfordring for mig var 3. gang hvor vi drøftede forståelsen af forskellige begreber, vores forståelse af de begreber, hvad fortællingen indeholdt etc. Der kan der godt snige sig både lidt utålmodighed ind og det, at man gerne vil have ret".

- Koordinator: "Indimellem oplevede jeg at dialogprocessen blev forsinket af at ikke alle talte om det samme".

- **Var der noget der fik dig til, at føle dig mindre godt tilpas i dialogen?**
- Socialrådgiver A: "Anden gang hvor specielt Pædagogen og Socialrådgiver B var uenige om et begreb. Det blev meget personligt, og blev for meget en diskussion i stedet for, at være nysgerrige på hinanden. Jeg blev meget træt efterfølgende".

- Socialrådgiver B: "Jeg har nemt til tårer, og det ved mine kolleger, men med ny kollega og Mai i processen, så blev jeg lidt mere bevidst om det. Jeg vrælede mig nemlig igennem min fortælling, og det betød (desværre) at det nok kom til at overskygge det gode i fortællingen".

- **Hvis du har mere at tilføje, som du skal med i evalueringen – skal du være velkommen til at skrive det her:**
- Koordinator: "Det har været en super fed proces og jeg var klar til at gøre det igen med et nyt spørgsmål – til trods for at jeg var skeptisk inden forløbet".

- Socialrådgiver B: "Jeg ved ikke om mit bidrag til proces og evaluering har været betydningsfuldt, men jeg kan sige, at forløbet har haft betydning for mig. Både ift. at få øje på ting, der kan spænde ben for den sokratiske proces, og så har jeg fået skrevet en forrygende tale til min dejlige kusine".

- **Hvordan har dialog processen haft betydning for den måde du oplever dig selv og / eller dine kollegaer?**
 - Socialrådgiver B: *”Det har fået mig til at tænke på, at vi er en tæt kollegagruppe, og at det er rart at kende mere til hinandens historier. Derudover så blev det tydeligt for mig, hvor særligt et bånd jeg har til min kusine. Som min fortælling handlede om, skal hun giftes til sommer, og jeg har faktisk lige fået skrevet en tale til hende – inspireret af de tanker og følelser, der dukkede op i forbindelse med vores proces her. Jeg har også gået og tænkt på, at den sokratiske proces kan være lidt mere udfordrende, hvis der i forvejen er noget ”knas” i en kollegagruppe. Jeg tog mig selv i at blive irriteret på en kollega under en af samtalerne, og jeg har tænkt, at det handlede om noget andet. Men at det skete i processen og du stoppede os op, gjorde mig opmærksom om, at jeg havde glemt mit fokus (gennemsigtighed, ligestillethed, nærvær etc.)*

- **Havde du indflydelse på gruppens velbefindende? Uddyb gerne:**
 - Socialrådgiver B: *”Jeg blev bevidst om, at jeg lod mig mærke af irritation så ja – både på godt og ondt. Jeg oplevede selv, at jeg ”bed” af kollegaen, og det gjorde faktisk indtryk på mig, da det sjældent sker. Derudover så havde jeg oplevelsen af, at vi i gruppen kobled os på hinandens fortællinger og synspunkter”.*

På baggrund af ovenstående kan det sammenfattende siges, at dialogforløbet var vellykket ift. mine egne forventninger, samt på baggrund af deltagerne slutevalueringer. Der opstod nogle af de problematikker, som jeg allerede i den introducerende del beskrev. Her, mere præcist; deltagerne og dialogens horisontale perspektiv – altså det relationelle. Dog var jeg denne gang forberedt på, at håndtere dette gennem Madsens tankesæt og metode-tilgang. Dette vil blive uddybet i næste kapitel, hvor jeg inddrager udpluk af evalueringerne for at konkretisere, hvor deltagerne selv oplevede vanskeligheder i processen, og hvorledes jeg håndterede dette.

8. Diskussionsafsnit

Jeg har indtil videre, gennem dette speciale, introduceret til mine tanker og overvejelser ift. den filosofiske praksis – herunder den sokratiske dialog brug i praksis samt, hvilket kvaliteter og mangler denne 'metode' besidder. Dette er blevet gjort ud fra dialogens to perspektiver. Det vertikale og horisontale – som beskrevet i kapitel 2. Derudover har jeg highlightet, hvorfor det er væsentligt, at have fokus på det horisontale perspektiv i dialogen gennem Løgstrup og Honneth. Samt hvorledes man kan håndtere dette perspektiv gennem bidrag fra Madsen. Jeg har præsenteret specialets samarbejdspartner og beskrevet mit praktiske eksperiment, der er lavet på baggrund af den teoretiske viden, jeg har oparbejdet gennem dette speciale.

Jeg er nu interesseret i at beskrive, hvad jeg faktisk er kommet frem til på baggrund af empirien, den teori jeg har bearbejdet løbende, samt mine overvejelser. Det er altså her jeg vil søge, at svare på min problemformulering, som ses nedenstående.

8.1. Hvorledes kan dialogen tænkes som et lærings- og erkendelsesrum, der fremmer sagsorienteringen?

Den sokratiske dialog kan tænkes som et lærings- og erkendelsesrum, der fremmer sagsorienteringen, hvis man har dialogens to perspektiver for øje, og kan håndtere disse. Begge perspektiver opererer med forståelse som noget af det grundlæggende i dialogen. I forhold til det horisontale perspektiv er det, ifølge Madsen, den gensidige forståelse, der er fundamentet for dialogen. Hvor Hansen er fokuseret på, at søge efter en fælles forståelse for det 'der tales om' – altså; en erkendelse vedrørende sagen. Det skal påpeges, at disse to teoretiske bidrag ikke udelukkende bevæger sig inden for det ene eller andet perspektiv. Som også beskrevet i kap. 2.

Hvis vi ser på Madsens kommunikationstrekant, hvor (A) - (B) er forholdet og (C) er indholdet, er denne metode, i forståelse af dialogen, stærkest i forholdsmåden mellem (A) og (B). Den sikrer, at man er ligestillede, og at der tales om det samme. Herigennem er praktikerens på denne måde med til, at gøre kommunikationen mellem (A) og (B) tydelig, hensigtsmæssig og målrettet. Det har m.a.o. en klarhedsskabende karakter, da de relationelle, usagte kommunikationer, kan skabe forvirring og uklarhed mellem (A) og (B). (A) og (B) er afhængig af en sådan fastholdelse af den saglige og relationelle klarhed, før man kan sige sagen (C), er blevet behandlet i klarsyn.

I Hansens tilgang til dialogen, er det her det vertikale perspektiv, der lægges mest vægt på. Den er stærkest ved tilgangen til selve indholdet – (C). Altså, hvordan man bedst muligt drøfter emnet / sagen. Hansens tilgang til drøftelsen af sagen (C) – det vertikale perspektiv – har flere greb at gøre brug af, end Madsens. Her tænkes der på hans udlægning af den sokratiske metode, samt hans spørgeformer, m.fl. Denne tilgang lægger altså vægt på, hvorledes man går til indholdet, drøfter dette og forholder sig således i mindre grad til, hvis deltagerne i gruppen går fejl af hinanden og der derfor opstår problemer og konflikter, deltagerne imellem.

Madsens beskrivelse af dialogen er mest uddybende omkring det horisontale perspektiv – forholdskommunikationen. Denne kommunikation er derfor særdeles brugbar, hvis praktikerens skal interagere, eksempelvis i tilfælde af, nogle af de dialogiske forholdemåder er på vej til at udgå – såsom ligestilling, empati, nærvær, gennemsigtighed, klar kommunikation. Endvidere, hvis praktikerens skulle få brug for at stoppe op, i fald en konflikt kommer i vejen for drøftelsen af sagen.

På baggrund af de to perspektiver (det horisontale og vertikale), med henholdsvis Hansens og Madsens bidrag, som en måde at udfolde perspektiverne, mener jeg, at de to bidrag, hver især, er brugbare i forbindelse med mit praktiske eksperiment, hvilket jeg vil påvise senere i kapitlet.

Den sokratiske dialoggruppe, både grundet dens form, indhold og brug, besidder et filosofisk greb til, at tilgå dialogens vertikale perspektiv, der her giver deltagerne rig mulighed for, igennem et fællesskab, at udvide både deres forståelseshorisont i forbindelse med afklaring af begreber og fænomener. Derudover vil denne metode være mest frugtbar i situationer, hvor gruppen kan behandle emner eller problemer af filosofisk og / eller etisk karakter, og hvor fokus er på indholdet i samtalen frem for forholdet. Jeg vil senere komme med en uddybning af, hvorledes jeg skelner mellem problemer og konflikter i en samtale.

Både Hansen og Madsen opererer med mange af de samme forståelser for dialogen. Dog kan praktikerens, i brugen af Madsens kommunikationstrekant, det metaforiske hus samt de dialogiske forholdemåder, være mere operationaliserende og dermed aktivt medvirkende til, at foregribe og / eller intervenere i dialogen. Dette således, at metakommunikationen finder sted rettidigt. Problemet og / eller konflikten synliggøres og deltagerne forholder sig hertil, så der skabes en fælles forståelse. Ud fra Madsens metode tilgang til dialogen, kan praktikerens forholde sig til begge perspektiver i dialogen.

Son tidligere skrevet er den sokratiske dialog, i Hansens udlægning, mest interesseret i selve indholdet (sagen) og selve forløbet. Derimod ses Madsens håndterlige greb, som en tilgang til dialogen, hvor

der både tages højde for det horisontale samt vertikale perspektiv, og derfor hjælper den sokratiske dialogproces på vej i dens ærinde – nemlig det, at være sagsorienteret.

8.2. Problem vs. Konflikt

Inden jeg begiver mig ud i at udfolde dette speciales empiri i forhold til de gennemgåede teorier, vil jeg først klargøre, hvorledes jeg skelner mellem, og hvad jeg mener med, begreberne problem hhv. konflikt i dialog processen. Jeg kendetegner problemer i denne proces ved, at de omhandler uenigheder omkring det, der tales om. F.eks. hvis emnet henstilles til semantisk uoverensstemmelse mellem deltagerne, eller simpelthen står mellem forskellige deltagers præferencer, og derfor bliver beskuet i fænomenologisk modstrid. M.a.o. kan sagen være offer for misforståelse. Der kan således opstå problemer mellem deltagerne. Den sokratiske dialog kan sagtens beskæftige sig med problemer, da problemer altid kan være at finde, i dialogens vertikale perspektiv. Her vil den sokratiske dialog's 'metode', vha. spørgerformerne m.fl. kunne løse sådanne problemer, da disse omhandler det givne emne, og derved går på sagen og ikke på relationen (og dermed det personlige) – altså indholdet og ikke forholdet mellem deltagerne. Herved søger praktikerens sig altså med, hvorledes han kan få deltagerne til at have fokus på den givne sag, og gennem velfunderede spørgsmål og opmuntring til, at fastholde de sokratiske dyder, der kan få dem til at nå en fælles forståelse af sagen.

Konflikter derimod vil findes i det horisontale perspektiv. Disse er karakteriseret ved, at der ofte er negative følelser rettet mod andre. Forholdet præges således af en vis negativitet på det relationelle plan – man går ikke ”efter bolden men manden.” Omend det ofte er gennem en non-verbal kommunikation, som et dagdrømmene blik, eller en rysten på hovedet af den fortællende person. Det omhandler altså ikke selve sagen, men man har eksempelvis set sig sur på den anden. Her kan en time out (eller i yderste nødvendighed; en hel samtale for sig selv med de stridende parter, og deres emne for konflikt) i den saglige proces være central for, at afklare konfliktens opståen og finde et fælles udgangspunkt for den videre sags proces. Her er forståelsen af Madsens kommunikationstrekant, forholdemåder og begrebet 'over og under strengen' centrale metode greb. Det er altså her, der opstår en mulighed for metakommunikation, hvor praktikerens har til opgave, sammen med deltagerne, at udrede konflikten og herigennem forsøge, at gøre det tydeligt for deltagerne, hvor konflikten har sit tilholdssted i dialogens hus.

Denne skelnen mellem problemer og konflikter i dialogen, vil jeg gøre brug af i den kommende behandling af empirien i næste tekstafsnit. Det er dog min erfaring, at problemer som er vedvarende og har en væsentlig karakter, kan udvikle sig til konflikter, der således gør, at praktikerens håndtering

i højere grad trækker på dialogens horisontale perspektivs metoder. Ingen befinder sig vel ved at have en rolle, som de ikke føler slår til i den dialog der foregår. Hermed har jeg knyttet rollebegrebet til problembegrebet, og efterfølgende knytter jeg således personbegrebet til konfliktbegrebet. Det vil fremgå i den kommende gennemgang af empirien.

8.3. Dialogiske dyder inden for det vertikale- og horisontale perspektiv

Gennem Madsen og de finske psykologer, Arnkil og Seikkula, fandt jeg frem til nogle mulige greb til, som praktiker, at håndtere de mulige konflikter / problemer, der kunne opstå i dialogen. Jeg oplevede det som et vigtigt fundament for dialogen, at tage hul på denne 'foregribende dialog' jf. Arnkil og Seikkula, inden den egentlige sokratiske dialog fandt sted. Denne foregribende dialog gjorde jeg også brug af, i mit første møde med gruppen. Det var her formålet at skabe plads til den indre dialog hos deltagerne. Da det jo er gennem den indre dialog, at vi skaber sammenhæng og mening mellem det fortalte og vores egen oplevelse heraf. En spændende vinkel på dialogens omfattende betydning for den enkeltes indre "tale med sig selv", som jeg dog ikke her skal komme videre ind på.

På trods af denne foregribende dialog opstod der alligevel nogle problemer / konflikter under den sokratiske dialog. Disse søgte jeg at løse gennem både Madsens og Hansens bidrag inden for dialogens to perspektiver. Nogle var det muligt for mig at udrede i selve processen, mens andre først stod klart for mig, efter jeg modtog evalueringerne af forløbet.

Det første evalueringsspørgsmål, samt svarene hertil, som jeg har valgt at inddrage, er følgende:

Var der begivenheder og / eller initiativer som henholdsvis fremmede - eller forsinkede dialog processen?

Psykologen beskrev dette som; *"når man blev meget personlig med, hvad den gode ungdom var for den enkelte, skyggede det måske lidt for processen, der hvor man skulle forsøge, at forholde sig mere kritisk/objektivt til "resultatet"*.

Her satte deltagerne sig en smule fast i deres egen forståelse af det undersøgte spørgsmål, og havde svært ved at give slip på deres egen ide om, hvad 'den gode ungdom' var. Overgangen fra den fænomenologiske runde, til den hermeneutiske, kunne altså godt glide nemmere for gruppen, i forbindelse med den undersøgelse af spørgsmålet, der nu skulle gøres ud fra et objektivt plan.

Både Socialrådgiver A og B, samt Koordinatoren, understreger psykologens ovenstående udsagn, igennem deres beskrivelser af den dialogiske proces, som værende forsinket; ”... når der ikke bliver lyttet nysgerrigt til andre, og det kun er ens egen holdning der skal frem”. Og når; ”... der godt [kan] snige sig både lidt utålmodighed ind og det, at man gerne vil have ret”. Samt; ”... dialogprocessen blev forsinket af, at ikke alle talte om det samme”.

I dette tilfælde er det ikke en konflikt mellem deltagerne, vi ser, men et problem ift. drøftelsen af den givne sag. Jeg kan altså behandle denne problematik, ud fra et vertikalt perspektiv. Her gjorde jeg brug af Hansens (traditionelt set) vertikalt anlagte greb til, at imødekomme denne problematik. Men også Madsens dialogiske forholdemåder anvendte jeg til, at gøre deltagerne opmærksomme på hvorledes de, i dialogen, kunne forholde sig til hinandens udlægning af sagen. Herigennem bl.a. ved at påpege dét, at lytte nysgerrigt til hinanden som Socialrådgiver A nævner, der mangler, og være søgende ift. at finde nye mulige vinkler på den givne sag. Og derigennem undersøge og udvikle disse i en kreativ proces sammen. Hansen er inde på noget af det samme i hans udlægning af de sokratiske regler, i en samtale, hvor han bl.a. bruger udtrykket; ”at tænke sammen og i forlængelse af hinanden”⁴⁹. I stedet for kun at være interesseret i, at få sin egen mening frem. I Hansens tilgang til den sokratiske dialog gennem de forskellige ’runder’, søges der også, at komme ud over denne form for meningsudveksling, og derimod ud på et mere kritisk filosofisk undringsplan. Slutteligt gjorde jeg brug af Hansens spørgeformer til, at få deltagerne tilbage på sporet ift. den givne sag. Her søgte jeg at bruge spørgeformer på en sådan måde, at deltagerne selv skulle finde svar. Her mener jeg konkret, at de selv skulle finde ud af, om de talte om det samme. Jeg brugte således her spørgeformer til at få dem til, at reflektere over deres egne udsagn, samt de andres i gruppen.

Psykologen beskrev dette som; ”... når der blev stillet uddybende/kritiske spørgsmål fra dig, hjalp det os tilbage på sporet”.

Jeg har nu beskæftiget mig med et problem inden for den dialogiske proces samt, hvorledes jeg bearbejdede dette. Nu vil jeg, gennem de næste spørgsmål, og svarende hertil, beskæftige mig med, hvad jeg som praktiker gjorde i forbindelsen med en konflikt mellem deltagerne. Jeg tager udgang i spørgsmålet fra interview notatet:

Var der noget der fik dig til, at føle dig mindre godt tilpas i dialogen?

⁴⁹ Se Bilag kapitel 11. afsnit 11.1. 8 regler i den sokratiske samtale.

Socialrådgiver A beskriver her, at; *"anden gang hvor specielt Pædagogen og Socialrådgiver B var uenige om et begreb. Det blev meget personligt, og blev for meget en diskussion i stedet for, at være nysgerrige på hinanden. Jeg blev meget træt efterfølgende"*.

Der er altså her tale om en konflikt mellem to af deltagerne i gruppen, der også havde indvirkning på andre deltagere. Denne konflikt mellem henholdsvis socialrådgiver B og pædagogen, nævner socialrådgiver B også selv i forbindelse med spørgsmålet: **Havde du indflydelse på gruppens velbefindende?** Hvor socialrådgiver B hertil svarer, at; *"jeg blev bevidst om, at jeg lod mig mærke af irritation så ja – både på godt og ondt. Jeg oplevede selv, at jeg "bed" af kollegaen, og det gjorde faktisk indtryk på mig, da det sjældent sker.*

I denne situation valgte jeg at stoppe gruppen op, og inddrage de dialogiske forholdemåder, her i forbindelse med det Madsen omtaler som *"klar kommunikation"*⁵⁰. Jeg åbnede op for en metakommunikation. Altså en samtale om måden der blev kommunikeret på. Flyttede fokus fra indholdet, til en drøftelse af forholdet mellem deltagerne, og hvordan dette udviklede sig i samtalen. Her inddrog jeg bl.a. Madsens nærværs begreb fra hendes dialogiske forholdemåder. Hvor fokus er på, om man har en god kontakt til den anden og sig selv. Og hvorvidt man er sig bevidst om, hvornår ens fokus er på sagen der drøftes, på den anden eller på en selv. Dette fokusskift bidrog til at belyse relationen, og dermed måden deltagerne kommunikerede til hinanden. Verbalt som nonverbalt. Det var et centralt perspektivskifte for deltagerne. Det skabte en opmærksomhedskultur på hinanden. Deltagerne blev positivt præget herved, og havde det nu aktivt for øje i dialogen. Efter dette bevidste perspektiv skifte i dialog, fortsatte deltagerne med at samtale om den givne sag, og der opstod ikke flere konflikter i forløbet.

Socialrådgiver B beskriver, i forbindelse med denne konflikt, at: *"...jeg har gået og tænkt på, at den sokratiske proces kan være lidt mere udfordrende, hvis der i forvejen er noget "knas" i en kollegagrube. Jeg tog mig selv i at blive irriteret på en kollega under en af samtalerne, og jeg har tænkt, at det handlede om noget andet. Men at det skete i processen og du stoppe os op, gjorde mig opmærksom om, at jeg havde glemt mit fokus (gennemsigtighed, ligestillethed, nærvær etc.)*

Ved at opløse mulige konflikter der kan opstå, når mennesker mødes, kan være med til at sørge for, at den sokratiske dialog hurtigt finder tilbage til sags orienteringen og at fokus holdes, og derved giver det 'filosofiske udbytte', som er ønsket for det givne fællesskab. Dermed kan det siges, at når

⁵⁰ Se Bilag Kapitel 11. Afsnit 11.7. Dialogiske forholdemåder.

vi kommer konflikterne til livs, og derigennem får fokus tilbage på indholdet frem for forholdet, kan vi i fællesskab lade os undres, og søge efter at blive klogere på det valgte emne.

Ud fra mine observationer fra Ungerådgivningen, hvor jeg jævnligt kom i en periode på 6 mdr., har jeg gjort mig nogle tanker afledt heraf.

Medarbejderne indgår dagligt i situationer, hvor de samtaler og udveksler informationer med hinanden. Ofte gør de det uden at tænke nærmere over de situationer, da de forekommer lige så ofte i de uformelle stunder, i løbet af arbejdsdagen. Afhængig af den konkrete sammenhæng tager samtalerne forskellige former. I frokostpausen konverserer de med personer, de tilfældigt møder. Der er her tale om en ustruktureret samtale, uden en planlagt dagsorden. De deltager i møder, hvor de diskuterer for at overbevise hinanden om egne synspunkter på en given sag, eller vil præge kollegaens den professionelle håndtering. I andre situationer har de forskellige interesser, og forhandler for at nå et kompromis. De, eller lederen, coacher når de mener, at det kan skabe læring hos kollegaen / medarbejderne. Så lytter coach-rollen og stiller spørgsmål, der skaber afklaring og perspektiv hos den anden.

Som opfølgning på coaching kan man være en sparringspartner, der udfordrer den andens løsninger. Det giver den anden mulighed for at prøve sine løsninger af. Andre situationer er præget af ren information. Man kan interviewe for at få konkret viden og søge rådgivning, eller tilmelde sig et kursus, for at blive undervist og dermed blive videnskabsmæssigt kvalificeret. Skal der formidles viden kan man informere, rådgive eller undervise andre.

I givne situationer har medarbejderne, med eller uden lederen, mulighed for at have dialoger, hvor formålet er at skabe erkendelse om en sag eller et emne. Dialogprocessen er, med sit erkendelses sigte, klart adskilt fra beslutningsprocessen som er handlingsorienteret, omend de nye erkendelser uundgåeligt vil præge de følgende beslutningsprocesser. På samme måde kan man sige, at når disse mange samtalsituationer enten har en saglighed som omdrejningspunkt, eller er blevet affødt af en saglig situation, uundgåeligt vil præge de intersubjektive forhold (altså afgive et horisontalt udslag), på trods af det nævnte, saglige udgangspunkt.

For at opnå en større bevidsthed om den måde vi kommunikerer på, skal vi være i stand til, at kunne skelne nogle af de væsentligste dimensioner, der indgår i vor måder at samtale på. Man skal altså være opmærksom på følgende parametre. Er der tale om forhold, der er⁵¹:

- Symmetriske eller asymmetriske.

Her mener jeg mere konkret, at den symmetriske relation er kendetegnet ved, at personerne er ligestillede i deres roller, i den konkrete kontekst. Typiske symmetriske forhold kan være kollega/kollega, chef/chef og mand/kone. Typiske asymmetriske forhold er leder/medarbejder, forældre/børn og lærer/elev.

- Magtbetonet eller magtfri.

I et tilsyneladende symmetrisk forhold kan der være forskellige magtforhold, der gør relationen ulige. I mange forhold indgår demonstration af eller udøvelse af magt, som et skjult element. Vi forsøger at få vores mening igennem, forsvare os, styrke vores egen position, eventuelt gennem at svække andres. I de asymmetriske forhold er udøvelsen af magt mere synlig og ”legal”.

- Præget af at man ønsker, er ligeglad med eller ikke ønsker, at opnå gensidig forståelse gennem samtalen.

Som nævnt er vi sjældent bevidste om, hvilke samtaleformer vi deltager i. Vi klargør ikke for os selv og andre, hvad formålet med vores samtaler er. Resultatet bliver så en uklar sammenblanding af de forskellige samtaleformer.

Jeg har beskrevet den sokratiske dialog, og gjort opmærksom på det relationelle - forholdet mellem mennesker, der altid er nærværende. Dette horisontale perspektiv i dialogen kan være præget, i større eller mindre grad af problemer og konflikter, der gør at dialogens proces om indholdet vanskeliggøres eller forhindres. Jeg har valgt at beskrive de vanskeligheder, der i al væsentlighed er knyttet til den vertikale proces, som problemer. Disse kan praktikerne håndtere med Hansens spørgeformer og opmuntring til, at fastholde de sokratiske dyder. Erfaringerne fra det empiriske forløb syntes at pege

⁵¹ Herefter vil der blive nævnt forskellige former for forhold mellem samtaltende mennesker. Der vil kunne læses mere uddybende om disse former for forskellige kontekster og samtaleforhold hos eksempelvis: Løgstrup, Honneth og Madsen. Som bl.a. blev gennemgået i dette speciales kapitel 4 og 5. Løgstrup (1962) ift. tillid og magt, Honneth (2003) med hans anerkendelsesbegreb og Madsen (1997, 2012, 2016) med hendes forholdemåder, den gensidige forståelse og inspireret af bl.a. Honneth og Habermas.

på, at problemer opstår ud fra deltagernes forskellige positioner, såsom uddannelse, opvækst og tidligere erfaringer. Uden nødvendigvis at de involverede føler sig personligt usikre eller nedgjort. Derimod synes konflikter at udvikle negativitet i forholdet, og usikkerhed, afmagt eller vrede hos personerne. Er konflikten under vejs, eller allerede etableret i relationen, er det mit synspunkt og erfaring, at Madsens mere operationaliserende tilgang, er at foretrække. Det horisontale perspektiv i dialogen må være ”ren”, så dialogens fokus på indholdet kan være berigende.

Nøglen til effektiviteten er klarhed mht. formålet med en konkret samtale, og valg af den samtaleform, der tjener formålet bedst. Denne erkendelse sker bedst sammen med de personer, der samtales med. Enigheden er vejen til, at man opnår større effektivitet i sin daglige kommunikation og samarbejde. Det skaber så grundlaget for at træffe beslutninger, agere proaktivt og skabe en bæredygtig udvikling for organisationen og institutionen som helhed.

Hvis man vil opnå effektiv kommunikation, er enighed om samtals formål og den bedst egnede samtaleform til at nå målet, alfa og omega. Der er således ikke nogen samtaleform, der er mere rigtig, end den anden. De skal blot anvendes situationsbestemt; der hvor netop dén samtaleform fremmer samtals formål.

Grundlæggende er dialogen kendetegnet ved en magtfri, symmetrisk relation, hvor personer samtaler for, at skabe gensidig erkendelse og dermed blive klogere på en given sag. Forholdet karakteriseres ved, at der er gensidig respekt for, og accept af hinandens ret til, at have meninger og synspunkter i en given sag, og at disse synspunkter indgår på lige fod, og undersøges nysgerrigt og grundigt i dialogen. Dialogen er væsentlig, når der skal drøftes værdiladet emner og temaer, samt udvikle videns områder der ikke på anden vis allerede er tilstede, og blot skal indhøstes.

Dialog er i dag et misbrugt ord, da vi ofte hører politikere, organisationsfolk og erhvervsledere sige, at de ønsker en åben dialog om et givent emne. De forsøger, som oftest, at overbevise hinanden om egne synspunkter (diskussion), eller går direkte efter et kompromis mellem de tilstedeværende interesser og synspunkter (forhandling).

Det at arbejde i en moderne institution, som den hvor jeg har haft sokratiske dialoger med medarbejdere, kan være kompliceret og ofte uoverskueligt. Man kan ikke hele tiden have den viden og information, der er nødvendig for at beslutte og agere. Ofte er der også etiske dilemmaer, som medarbejderne skal forholde sig, og tage stilling, til. Komplexiteten skyldes en ofte skærpet konkurrence, krav om høje etiske standarder, og krav om at påtage sig et større medarbejder-ansvar.

Pga. af denne kompleksitet arbejder mange institutioner med at udvikle og fastholde en etik. Den har form af nogle grundlæggende værdier, som alle, forhåbentlig, kan støtte sig til, når de skal agere. Værdierne gør det muligt at uddelegere beslutningsansvar og kompetence til medarbejderne. Det er her den konkrete viden er, og med værdierne i ryggen kan de beslutte og handle. Således tænker ledelsen om den værdibaserede ledelse. I takt med at denne form for organisation og ledelse får sin udbredelse, er det centralt at få etableret de dialogiske rum, hvor leder og medarbejdere kan skabe læring og ny erkendelse, og dermed være proaktive, handlekraftige og effektive.

9. Sammenfatning

I indledningen beskrev jeg, hvorledes min interesse for at arbejde med den sokratiske dialog, var udsprunget fra min praktik. Her oplevede jeg til tider at mangle indsigt, begreber og metoder til, at håndtere de relationelle processer. Især når deltagerne blev stærkt emotionelle eller gik i konflikt, og ikke var i stand til at holde fokus på sagen. Det skabte ønsket om at forstå og håndtere dialogen ud fra det, som jeg kalder dialogens to perspektiver. Det vertikale perspektiv, som omhandler de processer, der vedrører erkendelse om en given sag, og det horisontale perspektiv, der omfatter de relationelle processer mellem deltagerne i dialogen. Dette var forudsætningen for problemformulering for dette speciale; Hvorledes kan dialogen tænkes som et lærings- og erkendelsesrum, der fremmer sagsorienteringen.

Opsamlende kan det nu siges, at en særlig kvalitet ved den filosofiske praksis, og herunder den sokratiske dialog, efter min mening, må ligge i dets saglige fokus på det indholdsmæssige – vertikale perspektiv i dialogen, hvor de etiske og eksistentielle spørgsmål i livet, bliver behandlet, og hvor denne praksis har nogle helt bestemte metoder / måder, at tilgå indholdet på. I lyset af dens styrke / kvalitet, må dens svaghed således være ift. det forholdsmæssige – det horisontale perspektiv i dialogen. Dette ses bl.a. i, hvorledes det metodiske fokus er rettet mod indholdet, gennem de forskellige dyder, regler, spørgeteknikker og etiske retningslinjer, og man oplever det lidt som en selvfølge, at deltagerne selv skal formå at opretholde denne etiske samtalekultur, og således overholde de forskellige dyder og regler. Selv når den filosofiske praktiker ikke er tilstede. I forlængelse af disse betragtninger har jeg derfor valgt, at placere denne udgave af filosofisk praksis, som handlepraksis, inden for dialogens vertikale perspektiv, da dens styrke må være, at finde måder at tilgå indholdet af dialogen på.

Hansen bruger Den sokratiske dialoggruppe som et værktøj til værdiafklaring, hvor jeg i min forståelse og tilgang også er interesseret, i at bruge denne som et relationelt og organisatorisk værktøj.

Løgstrup og Honneth blev brugt til at oplyse om menneskers betydning for hinanden. Både Løgstrups eksistentielle og Honneths socialpsykologiske synsvinkler, påpegede den centrale betydning i den mellem menneskelige relation, for såvel individet som fællesskabet. Praktikerens må, i relationen, være sig bevidst den magtposition, som hun kan besidde, og derigennem udnytte denne til, hvad der er bedst for deltagerne i det givne fællesskab. På denne måde viser praktikerens ikke kun gennem udleverede papirer og ord, men også i handlinger, at hun anerkender deltagerne som unikke individer, der hver især har noget at byde ind med i dialogen.

Der er et dynamisk skifte mellem de to perspektiver i dialogen, alt efter, om deltagerne kan fastholde fokus på sagen, eller må oplyses om forhold, der kommer dem på tværs, og derfor er af forstyrrende karakter for dialogens vertikale proces.

Sammenfattende kan det siges, at Madsen opstiller nogle mulige greb til, hvorledes man kan handle både som praktiker og deltager, når man befinder sig i det dialogiske rum. Altså en forståelse for hvordan vi taler sammen, og hvad vi taler om. Hvor de to modeller – rum og hus metaforen, samt kommunikationstrekanten – fungerer som forklarende og orienterende element, der gør den gensidige forståelse mulig. Det er netop respekten og anerkendelsen for den andens anderledes-hed, der er centralt, samt det, at kunne lytte i stedet for at afbryde fortællingen. Afbrydelser forstyrrer nemlig ikke kun den talenes fortælling – den ydre dialog – men også den indre. Den indre dialog bliver, ifølge Arnkil og Seikkula, oplevet anderledes, når den styrkes igennem praktikerens måde, at spørge ind til / gentage det fortalte, og herigennem får ikke kun fortælleren, men også de lyttende deltagere nemmere ved, at holde styr på egne tanker.

Afslutningsvis kan jeg nu besvare min problemformulering således: Ja, det er muligt at skabe et lærings- og erkendelsesrum, med henblik på at fremme sagsorienteringen. Madsen bidrager med nogle forholdemåder, der vel kan kaldes dyder, og begrebsmetaforer – dialogiske hus og kommunikationstrekanten, der operationelt er brugbare til at afklare relationelle problemer og konflikter, på linje med Hansens dyder og spørgeformer, som i højere grad sigter at holde fokus på sagsorienteringen, og tilhørende metode tilgang.

10. Litteraturhenvisning

Achenbach, Gerd. (1997): "*On Wisdom in Philosophical Practice*". © Inquiry: Critical Thinking across the Disciplines. Spring, Vol. XVII, No. 3.

Honneth, Axel. (2003): "*Behovet for anerkendelse*". © Hans Reitzels Forlag, København.

Hansen, Finn Thorbjørn. (2000): "*Den sokratiske dialoggruppe – Et værktøj til værdiafklaring*". 1. udgave, 1. oplag. © Forfatteren og Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, A/S.

Hansen, Finn Thorbjørn. (2008): "*At stå i det åbne – Dannelse gennem filosofisk undren og nærvær*". 1. udgave, 4. oplag. © Forfatteren og Hans Reitzels Forlag, København.

Katzenelson, Boje. (2001): "*Vejledning i udarbejdelse og affattelse af universitets opgaver og videnskabelige arbejder*". 4. rev. Udgave, 1. oplag 2001. © Forfatteren og Dansk psykologisk Forlag.

Katzenelson, Boje. (2004): "*Drivkræfter, følelser og erkendelse*". Kapitel 3 "*Instinkt*", Afsnit 3 "*Suveræne livsytringer*" s. 38-39. © Forfatteren og Hans Reitzels Forlag A/S, København.

Løgstrup, Knud Erik. (1962): "*Den etiske fordring*". 6. Oplag. © Gyldendals Forlagstrykkeri, København.

Madsen, Benedicte. (1997): "*Dialog og gensidig forståelse: om klar kommunikation i organisationer*". 1. udgave, 1. oplag. © Dansk kommunalkursus og Den kommunale Højskole i Danmark.

Madsen, Benedicte. (2016): "*Processer og procesledelse – håndbog for konsulenter, vejledere, undervisere og ledere*". Kapitel 10: "*Invitation til det dialogiske rum – om at arbejde over og under strengen*". 1. Udgave, 1. Oplag. © Dansk Psykologisk Forlag.

Madsen, Benedicte. (2012): *"En antropologisk teori om kommunikation, samtale og dialog"* ©
Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.

Madsen, Benedicte. (2002): Løw og Svejgaard: *"Psykologiske grundtemaer"*. © Kvan, Aarhus.

Nyeng, Frode. (2000): *"Ethiske teorier – En systematisk fremstilling af de syv etiske teoriretninger"*.
Kapitel 6: *"Nærhedsetik"* s. 123. Oversat af Kåre Dag Jensen. 1. udgave, 1. oplag. © Dansk udgave,
Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A7S, København.

Nørgaard, Britta. (2005): *"Axel Honneth og en teori om anerkendelse"*. © Tidsskrift for
Socialpædagogik nr. 16.

Seikkula, Jaakko. & Arnkil, Tom Erik. (2014): *"Åben dialog i relationel praksis – Respekt for
anderledeshed i øjeblikket"*. Kapitel 3: *"Veje til dialogisk praksis: Åbne dialoger"*. 1. udgave, 1.
oplag. © Akademisk Forlag, København – et forlag under Lindhardt og Ringhof Forlag A/S.

Johansen, Karsten Friis. (2007): *"Den europæiske filosofis historie – antikken"*. 4. Oplag. © Nyt
Nordisk Forlag Arnold Busck A/S, 1998. Kapitel 3: *"Platon"*, s. 181., *"Dialogform"* s. 191 og
"Menon" s. 216.

Tortzen, Chr. Gorm. (2014): *"Kompendium til modulet filosofihistorisk oversigt"*.
Kandidatuddannelsen i Anvendt filosofi 7. semester 2014. Kapitel 1: *"Platons Menon"* s. 1-38.

Antologier:

Albæk, Erik. (2001): *"Vidensinteresser og de mange betydninger af evaluering – et
udviklingsperspektiv"* s. 21-31, i Dahler-Larsen, Peter & Krogstrup, Hanne Kathrine (red.)
"Tenderser i evaluering". Syddansk universitetsforlag.

Hansen, Mogensen. Thomsen, Poul. & Varming, Ole. (2008): *"Psykologisk-pædagogisk ordbog"* 16.
udgave, 1. oplag. © Forfatterne og Hans Reitzels Forlag.

Gyldendal. (2008): *"Gyldendals Filosofi Leksikon"*. © Forfatterne og Den Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag A/S København. Danmark.

Kapitel 11: *"Daniel Sterns teori om udvikling"*. S. 421-449. Af Birte Wedel-Brandt. I *"Udviklingspsykologiske teorier"* (2008): Jerlang, Espen. (Red.) Egebjerg, Sonja. Halse, John. Jonassen, Ann Joy. Ringsted, Suzanne. & Wedel-Brandt, Birte. 4. Udgave, 1. Oplag. © Forfatterne og Hans Reitzels Forlag.

Del 1: *"Filosofiens interpersonelle dimension – filosofi som samtale"*. s. 75-101. Af Ulla Thøgersen. I *"Filosoffen på arbejde - Dimensioner i anvendt filosofi"*. Thøgersen, Ulla. (Red.) (2013) 1. udgave, 1. oplag. © Forfatterne og forlaget Mindspace, København 2013.

Kapitel 24: *"Filosofisk praksis – et alternativ til Coaching"*. s. 311-322. af Morten Ziethen. I *"Coaching i nyt perspektiv"*. (2014) Gørtz, Kim. & Gaihede, Tine. (Red). 1. udgave, 2. oplag. Forlag: Hans Reitzels.

Kapitel 6: *"Når vi bliver syge på livets vej – en udfordring i filosofisk praksis"*. s. 139-166. Af Anders Lindseth. I *"Filosofisk praksis I sundhedsarbejde"*. (2011) Ladegaard, Jeanette Bresson. & Sørensen, Merete. (Red.) 1. udgave, 1. oplag. © Forfatterne og Frydenlund.

Websider:

(DSFP) Dansk Selskab for Filosofisk Praksis – lokaliseret d. 12.03.2016.
http://www.dsfp.dk/Filosofisk_praksis.htm

(DPU) Danmarks Pædagogiske Universitet. *"I sokratiske dialoggrupper skal deltagerne ikke lære disciplinen filosofi"*. – Lokaliseret d. 13.03.2016.

<http://edu.au.dk/fileadmin/www.dpu.dk/aktuelt/magasinetasterisk/udenforhierarki/nr12september2003/030908120345-amp-type-doc.pdf>